

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΟΡΑΜΑ ΤΗΣ ΗΝΩΜΕΝΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ*

ΥΠΟ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ
'Ομοτίμου Καθηγητού του Πανεπιστημίου 'Αθηνών

Τὸ θέμα εἶναι τόσο εὐρύ, πολυδιάστατο καὶ πολύπτυχο, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξαντληθῆ στὰ ὅρια μιᾶς ἀπλῆς εἰσηγήσεως. Γι' αὐτὸ πολλὰ σημεῖα του θὰ θιγοῦν μόνον τηλεγραφικῶς, πρὸς ὑπόμνησι, γιὰ νὰ δοθῆ ἀφορμὴ πρὸς περαιτέρω συζήτησι. Ἐπειδὴ ἡ περίληψις, τὴν ὁποία ἔχετε στὰ χέρια σας, ἔγινε πρὶν γραφῆ ἡ ὅλη εἰσήγησις καὶ ἔχει ἀπλῶς ἐνδεικτικὸν χαρακτῆρα, πρέπει νὰ λεχθῆ ὅτι δὲν ὑπάρχει πλήρης ἀντιστοιχία μεταξὺ περιλήψεως καὶ εἰσηγήσεως ὡς πρὸς τὴ σειρά καὶ τὸν εἶρμό τῆς σκέψεως. Γι' αὐτὸ παρακαλῶ ν' ἀποφευχθῆ διάσπασις τῆς προσοχῆς μὲ προσπάθεια ἐντοπισμοῦ τοῦ ἐκάστοτε σημείου τῶν λεγομένων μέσα στὸ κείμενο τῆς περιλήψεως, ἡ ὁποία, παρὰ ταῦτα, δὲν παύει νὰ περιέχῃ τὰ οὐσιώδη ἐξ αὐτῶν, τὰ ὁποῖα θὰ λεχθοῦν.

Ἡ παροῦσα εἰσήγησις ἔχει τρία μέρη: Στὸ εὐσύνοπτο πρῶτο μέρος ὑπενθυμίζομε τὸ ἰδεῶδες τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας, τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ἐνσαρκώσωμε καὶ νὰ παρουσιάσωμε στὴν Εὐρώπη. Στὸ δεύτερο μέρος ἀναφερόμεθα ἐκτενέστερον στὴν ἔννοια τῆς Εὐρώπης καὶ στὸ ὄραμα τῆς ἐνοποιήσεώς της. Στὸ τρίτο μέρος παρουσιάζομε δειγματοληπτικῶς μερικὰ δεοντολογικὰ σημεῖα ἐπαφῆς μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας καὶ τοῦ ὄραματος αὐτοῦ.

1) Ἡ χρῆσις τοῦ ὄρου «Παιδεία» στὴν εἰσήγησί μας γίνεται ἐν διπλῇ ἐννοίᾳ. «Παιδεία» ἐν στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ εἶναι οἱ διάφορες μορφές τῆς θεσμοθετημένης ἐκπαιδεύσεως, διδασκαλίας καὶ μαθήσεως· ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ εἶναι τὸ εὐρὺ φάσμα τῶν ποικίλων ἐκκλησιαστικῶν, οἰκογενειακῶν, σχολικῶν, κοινωνικῶν, ἐθνικῶν καὶ πολιτιστικῶν παραγόντων, οἱ ὁποῖοι πρωτογενῶς δημιουργοῦν ἢ δευτερογενῶς πρακτορεύουν τὸ καθ' ὅλου ἔργο τῆς διαπλάσεως ἀνθρωπίνων προσωπικοτήτων. Ἡ διάπλασις αὐτὴ ἡμπορεῖ νὰ εἶναι στὴν μὲν εὐκαταία περίπτωσι μορφωτικὴ, στὴν δὲ ἀπευκαταία πορεία παραμορφωτικὴ, ὅπως δυστυχῶς σὲ μεγάλη ἔκτασι συμβαίνει σήμερα. Γιὰ νὰ ἔχωμε τὴν πρώτη καὶ ὄχι τὴ δεύτερη περίπτωσι, πρέπει ἡ Παιδεία νὰ μὴ περιορίζεται στὴν χρησιμοποίησι καὶ ἀνάπτυξι ὠρισμένων μόνον ἐκπαιδευτικῶν διαδικασιῶν, ποῦ

* Εἰσήγησις στὸ Δ' Ἐκπαιδευτικὸ Συνέδριο τοῦ Τομέως Ἐκπαιδευτικῶν τοῦ Συλλόγου Ὁρθοδόξου Ἱεραποστολικῆς Δράσεως «Ὁ Μέγας Βασίλειος» (27-28 Δεκ. 1989).

βοηθοῦν στὴν καλύτερη ἀνάπτυξι βιολογικῶν ἢ ἄλλων ἱκανοτήτων καὶ δεξιότητων τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὴν τροφοδότησι καὶ ἀνάπτυξι τῆς διανοίας ἔστω σὲ ὑψηλὸ βαθμὸ στὴν περίπτωσι ἐκκολάψεως καὶ ἀναπτύξεως ἐπιστημόνων ἐξειδικεύσεως ὑψηλῆς στάθμης. Ἡ ἀληθινὴ μόρφωσις, ἡ ὁποία εἶναι τὸ ποιητικὸ καὶ τὸ τελικὸ αἶτιο τοῦ παιδευτικοῦ ἔργου, ἐτυμολογικῶς σημαίνει τὸν ἐξανθρωπισμὸ τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ τὸ νὰ προσλάβῃ ἢ ἀνθρωπίνῃ ὑπαρξί, πὺ πλάσθηκε «κατ' εἰκόνα Θεοῦ», τὴν μορφή, πὺ τῆς ταιριάζει, μὲ ἄλλη διατύπωσι τὸ νὰ γίνῃ ὁ ἄνθρωπος ἀληθινὰ ἄνθρωπος.

Τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀληθινῆς παιδείας, ὅπως ἐπὶ δεκαετίες τονίζει ὁ ὀμιλῶν, ταυτίζεται ὄχι πρὸς τὸ ἐκφυλισμένο οὐμανιστικὸ ἰδεῶδες, ἀλλὰ πρὸς τὸ γνήσιο ἀνθρωπιστικὸ ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖο συνδέοντας τὸν ἄνθρωπο μὲ τὸν Θεό, ὁ Ὅποιος εἶναι ἡ πηγὴ ὅλων τῶν ἀξιῶν καὶ ἐκ τοῦ Ὅποιου προέρχεται «πᾶσα δόσις ἀγαθῆ», ὑποβοηθεῖ τὴν ἀρμονικὴ συνανάπτυξι καὶ συνεκδήλωσι τῶν διαφορῶν ἀξιολογικῶν προδιαθέσεων καὶ ροπῶν του, ὥστε νὰ μὴ καλλιεργῆται ἢ μία ὑπερτροφικῶς εἰς βάρος τῶν ἄλλων, ἀλλὰ νὰ συναναπτύσσωνται ὅλες κατὰ τρόπον ἰσόρροπο καὶ ἀνταποκρινόμενο στὴν ἱεραρχικὴ κλίμακα τῶν ἀξιῶν. Τὸ θεοκεντρικὸ αὐτὸ παιδευτικὸ ἰδεῶδες, πὺ μορφολογικῶς ἢ εἰδολογικῶς ἐνέπνεε τοὺς «κατὰ πάντα δεισιδαιμονεστέρους» ἀρχαίους Ἑλληνας (Πράξ. 17, 22) καὶ αὐτὸν τὸν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασι τοῦ Βυζαντίου ἀναπτυχθέντα πρωταρχικὸ Οὐμανισμό, κατὰ τὴν περίοδο πρὸ τοῦ ἐκφυλισμοῦ του εἰς ἔμμοно (ἐν + μένειν), ἐνδοκοσμικὸ καὶ ἀνθρωποκεντρικὸ σύστημα, τὸ θεοκεντρικὸ —λέγω— αὐτὸ ἰδεῶδες ἐξ ἐπόψεως ὕλης ἢ περιεχομένου ἀποκτᾶ τὴν τελειότερη μορφὴ του μέσα στὴ γνησίᾳ ἑλληνοχριστιανικῇ παράδοσι.

Ἡ παράδοσις αὐτῇ, ὅταν δὲν νοθεύεται ἀπὸ συνειδητὲς ἢ ἀσυνειδητὲς αἰρετικὲς ἀποκλίσεις, πὺ παραγνωρίζουν τὸν θεανθρώπινο χαρακτήρα τῆς Ὁρθοδοξίας, δημιουργεῖ μυσταγωγικὴν καὶ ἀναγωγικὴν ἀτμόσφαιρα, μέσα στὴν ὁποία ἢ ἀνθρωπίνῃ ὑπαρξί, ὑπὸ τὴν ἀνακαινιστικὴ μυστικὴ ἐπίδρασι τῆς Θείας Χάριτος καὶ τῶν προσιτῶν στὴν ἀνθρωπίνῃ βιωματικῇ σφαῖρα ἀκτίστων θείων ἐνεργειῶν καὶ ὑπὸ τίς ἀνταύγειες τοῦ μεταμορφωτικοῦ Θεωβωρείου φωτός, ὀδηγεῖ στὴν ἐν Χριστῷ συμπερίληψι, συνένωσι καὶ ἀνακεφαλαίωσι τῶν οὐρανίων καὶ τῶν ἐπιγείων, κατὰ τὴ διατύπωσι τοῦ Ἀπ. Παύλου (Ἐφ. 1, 10) καὶ τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου.

Μέσα στὰ πλαίσια τῆς «ἀνακεφαλαίωσεως» αὐτῆς ἢ «μέθεξις» τῆς μυστικῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκολάπτει τὸν ἐσώτατο πυρῆνα τῆς προσωπικότητος, προκαλεῖ ἀνάφλεξι τῶν ἐμφύτων καὶ μυχιῶν ἀρχετυπικῶν πόθων τοῦ ἀνθρώπου καὶ συνενώνει αὐτούς σὲ ἱεραρχικὴ τάξι καὶ ἀδιάσπαστη ὀργανικὴ ὁλότητα, μέσα στὴν ὁποία οἱ μερικώτεροι ἐκπαιδευτικοὶ ἀνθρωπιστικοὶ καὶ πολιτιστικοὶ σκοποὶ (γνωστικοί, αἰσθητικοί, κοινωνικοί, ἠθικοί, πολιτικοί, βιολογικοί, οἰκολογικοί, οἰκονομικοτεχνικοὶ κ.λπ.) ὑποτάσσονται σὲ ἓνα ἐνοποῖδ σύνθημα: «Τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός». Κατὰ ταῦτα, τὸ ἑλληνορθόδο-

ξο ιδεῶδες τῆς παιδείας ὀδηγεῖ στή βίωσι ἢ ἀναπαραγωγή καὶ προβολή τῶν διαφόρων πολιτισμικῶν καὶ μορφωτικῶν ἀγαθῶν κατὰ τρόπον σύστοιχο πρὸς τὴν θεόδοτη ἱεραρχικὴ διαβάθμισι καὶ κλιμάκωσί τους καὶ ἐξοπλίζει μὲ πνευματικὸ ραντάρ καὶ εὐαίσθητες κεραῖες πρὸς ἐπισήμανσι τῶν συμμαχικῶν ἢ ἐχθρικῶν παραγόντων, πού ὑποβοηθοῦν ἢ ἐπιβουλεύονται τὴν ἱεραρχικὴ αὐτὴ διαβάθμισι.

Τὸ αἶτημα τοῦ διαποτισμοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς Ὁρθοδοξίας ὄχι μόνον ἀνταποκρίνεται στὴν μακραίωνα ἑλληνορθόδοξη πολιτιστικὴ παράδοσι τοῦ Γένους, ἀλλὰ καὶ ἀποτελεῖ πυροδότῃσι τῆς ἐλευθερίας τῶν νέων, οἱ ὅποιοι καλοῦνται νὰ ἀναπτύξουν τὴν αὐτοτέλειά τους καὶ νὰ αὐτοπροσδιορισθοῦν ὑπευθύνως μὲ ἐλεύθερη κατάφασι ἢ ἀπόρριψι τῶν προσφερομένων μορφωτικῶν ἀγαθῶν. Ἡ πυροδότησις τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας, μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἑλληνορθόδοξου ἀγωγῆς, εἶναι στὸν ὕψιστο βαθμὸ ἐγγυημένη. Ἡ ἀγωγή αὐτὴ ποτὲ δὲν δείχνει τὸν δρόμο τῆς «ἡσσοнос προσπαθείας», ἀλλὰ πάντοτε καλεῖ σὲ ἐπαγρύπνησι, ἐργήγορσι καὶ διαρκῆ ἀγῶνα, καὶ πολλὰς φορὰς σὲ δραματικὴ ἐσωτερικὴ ἀντίστασι ἐναντίον τῆς σαγήνης τοῦ ἀτομισμού, τῆς χρησιμοθηρίας, τοῦ ὠφελιμισμού, τοῦ ἡδονισμού. Ἡ ἀντίστασις αὐτὴ προϋποθέτει κατάφασι τοῦ πνεύματος τῆς θυσίας, αὐτοπροαίρετη προτίμησι τοῦ «κρείττονος» καὶ τοῦ «βελτίονος» ἀντὶ τοῦ γοητευτικοῦ «χείρονος» καὶ ἐλκυστικοῦ «ἡσσοнос», ἐπομένως ἐνεργοποίησι τοῦ πνεύματος τῆς ἀληθινῆς ἐλευθερίας. «Ὁὗ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία» (Β' Κορ. 3, 17)¹.

2) Ὑπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία τοῦ ιδεώδους αὐτοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας ἡμποροῦμε νὰ ἐξετάσωμε τὸ ὄραμα τῆς Ἠνωμένης Εὐρώπης².

1. Τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα ἀναπτύσσονται ἐκτενῶς εἰς τὰ ἐξῆς δημοσιεύματα, εἰς τὰ ὁποῖα σημειώνεται καὶ σχετικὴ Βιβλιογραφία: Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Χριστιανικὸς Ἀνθρωπισμὸς, ἐν Ἀθήναις 1951. Τοῦ ἰδίου, Ἡ λειτουργικὴ μὀρφωσις καὶ ἀγωγή, ἐν Ἀθήναις 1958. Τοῦ ἰδίου, Ἡ μορφωτικὴ ἀξία τοῦ ἰσχύοντος Τριωδίου, ἐν Ἀθήναις 1958. Τοῦ ἰδίου, Ἡ καλλιέργεια τῆς βουλήσεως διὰ τοῦ ὀρθοδόξου μορφωτικοῦ ἔργου, ἐν Ἀθήναις 1960. Τοῦ ἰδίου, Ὁλοκληρωμένα προσωπικότητες, ἐν Ἀθήναις 1961. Τοῦ ἰδίου, Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία καὶ Νεότης, ἐν Ἀθήναις 1970. Τοῦ ἰδίου, Μαθήματα Κατηγορητικῆς ἢ Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς, Ἀθήναι 1975. Τοῦ ἰδίου, Ἡ συμβολὴ τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου στὴν ἀναγέννησι τῆς Νεοελληνικῆς Παιδείας, Ἀθήνα 1983. Τοῦ ἰδίου, Τὰ «ἐλληνοχριστιανικὰ» ιδεῶδη τῆς παιδείας, Ἀθήναι, 1984. Τοῦ ἰδίου, Σχεδιάσμα Ὁρθοδόξου Παιδαγωγικῆς, Ἀθήναι, 1984. Τοῦ ἰδίου, Τὸ ιδεῶδες τῆς παιδείας, Ἀθήναι, 1985. Τοῦ ἰδίου, Ὁ διάλογος περὶ παιδείας (Μνημόνιο), Ἀθήναι, 1987. Τοῦ ἰδίου, Τὸ μορφωτικὸν ιδεῶδες τοῦ ἁγίου Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, Ἀθήναι, 1989.

2. Γιὰ τὴν ἔννοια τῆς Εὐρώπης καὶ γιὰ τὸ ὄραμα τῆς ἐνοποιήσεως καὶ ὀλοκληρώσεως αὐτῆς βλ., ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τὰ ἐξῆς: Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Ὁρθοδοξία καὶ Εὐρώπη, Ἀθήνα, 1983. G. L. Reynold, La formation de l' Europe, τόμ.

Ἄλλὰ ποία ἐν πρώτοις εἶναι ἡ ἔννοια τῆς Εὐρώπης; Ἡ γεωγραφικὴ θεώρησις, ἡ ὁποία ὀμιλεῖ γιὰ τὴν Εὐρώπην ποὺ ἐκτείνεται δυτικῶς τῆς Ἀσίας ἀπὸ τὰ Οὐράλια ἕως τὸν Ἀτλαντικόν, δὲν ἔμπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ στὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ Εὐρώπη εἶναι ἀπολύτως ἀποκρυσταλλωμένο μέγεθος, ποὺ ἔχει στατικὸν χαρακτήρα. Γι' αὐτὸ μερικοὶ παραθεωροῦν τὰ γεωγραφικὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἱστορικὰ της σύνορα καὶ ἐντάσσουν στὴν Εὐρώπην καὶ αὐτὲς τὶς πολιτισμικὲς ἐκφάνσεις τῆς Βορείου καὶ τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς.

Σήμερα, ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἀξιολογικῆς ἢ πολιτιστικῆς ἢ θρησκευτικῆς παραδόσεως θεμελιώνεται ἡ εὐρωπαϊκὴ συνείδησις στὰ πλαίσια τῆς ἀνθρωπιστικῆς παραδόσεως. Ἄς θυμηθοῦμε τὸν οὐμανιστὴ Πάπα Πῖο τὸν Β' καὶ τοὺς οὐμανιστὰς τοῦ 15ου αἰῶνος, ποὺ προέβαλαν τὴν ὀνομασία («Εὐρώπη»), ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ μυθολογία. Μάλιστα οἱ πρῶτοι οὐμανιστὲς —παρὰ τὸ ἐκκλησιαστικὸ σχίσμα, ποὺ στὸ μεταξὺ εἶχε κορυφωθῆ— διακήρυξαν, ὅτι ἡ Εὐρώπη δὲν ἔμπορεῖ νὰ ξεχωρισθῆ ἀπὸ τὸ Ὁρθόδοξο Βυζάντιο³.

Ἡ γενετικὴ ἱστορικὴ μέθοδος ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα, ὅτι πολλὲς πτυχὲς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἐκφάνσεις συμπλέγματος κινήτρων ἢ γεγονότων καὶ γεννήματα προϋπαρχόντων ἱστορικῶν παραγόντων καὶ πολιτιστικῶν παρορμήσεων, ποὺ ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἔχουν τὶς ρίζες τους στὴν ὀρθόδοξη ἑλληνικὴ βυζαντινὴ παράδοσι. Ἡ ὀρθόδοξη πνευματικότης τῆς ἐνωμένης καὶ ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας κατάρθωσε σιγὰ-σιγὰ νὰ δημιουργήσῃ ἐνιαῖον χριστιανικὸν προσανατολισμό. Τοῦτο ἐπετεύχθη μὲ τὸν ἐκτοπισμὸ τῆς πανσπερμίας τῶν μύθων καὶ τῶν δεισιδαιμονιῶν τῶν προ-ἰνδογερμανικῶν, τῶν μὴ-ἰνδογερμανικῶν καὶ τῶν ἰνδογερμανικῶν φυλῶν, ποὺ κυριολεκτικῶς ἀναβαπτίσθησαν καὶ μεταμορφώθησαν μέσα στὴν χριστιανικὴ κολυμβήθρα.

Τὸ Ὁρθόδοξο Βυζάντιο ἐπὶ αἰῶνες στάθηκε ὁ προμαχὸν καὶ ὁ κυματοθραύστης τῆς Εὐρώπης, πάνω στὸν ὁποῖο διαλύονταν τὰ ἀλλεπάλληλα κύματα

1-7, Paris 1944-1957. F. Heer, *Aufgang Europas*, Wien - Zürich 1949. H. Gollwitzer, *Europasbild und Europasgedanke*, München 1951, 1964. D. Hay, *Europe. The Emergence of an Idea*, Edinburgh 1957. E. B. Haas, *The Uniting of Europe*, London 1958. H. Brugmans, *L' idée européenne*, Brügge 1965. P. Reuter, *Organisations européennes*, Paris 1970. H. von der Groeben, E. F. Mestmäcker, *Ziele und Methoden der europäischen Integration*, 1972. W. Hallstein, *Die europäische Gemeinschaft*, 1973. R. Bailey, *The European Community in the World*, London 1973. R. Pryce, *The Politics of the European Community*, London 1973. A. H. Robertson, *European Institutions*, London 1973. S. Habsburger, *Europäische Integration*, Wien 1974. A. Salesny, *Europa im Werden - Eine Idee und Wirklichkeit*, Wien 1974. Hermann Kunst, Roman Herzog, Wilhelm Schneemelcher, *Evangelisches Statslexikon*, Berlin 1975, σσ. 577-581 (Europa), σσ. 581-589 (Europäische Einigung) καὶ σσ. 589-625 (Europäische Gemeinschaften).

3. Εὐαγγέλιου Δ. Θεοδώρου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 7.

τῶν βαρβαρικῶν στιφῶν (Γότθων, Οὐνων, Περσῶν, Πετсенέγων, Σελτζούκων κ.λπ.). Ἡ Κωνσταντινούπολις ἐπὶ αἰῶνες ἦταν ὁ μέγας «χωνευτήριος λέβης», στὸν ὁποῖο ἀκόμη καὶ οἱ βάρβαροι μεταμορφώνονταν σὲ ὀργανικά μέλη τοῦ πολιτισμένου ἑλληνικοῦ Βυζαντίου⁴.

Σὲ μία ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποία ἡ Δύσις ἦταν βυθισμένη στὸ σκοτάδι τῆς βαρβαρότητος, τὸ Βυζάντιο ἦταν τὸ προπύργιο τοῦ πολιτισμοῦ⁵. «Ὅπως λέγει ὁ Rambaud, ἡ Κωνσταντινούπολις «ἐμπόδισε τὶς σκυθικὲς φυλὲς νὰ κυριεύσουν τὴ μισὴ Εὐρώπη, ἐμπόδισε ἐπίσης νὰ γίνῃ ἡ Εὐρώπη μία ἀπέραντη Σκυθία ἀπ' τὴν ἀμάθεια»⁶. Τὸ Βυζάντιο ἔδωσε τὸν καιρὸ στοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως νὰ συγκροτηθοῦν σὲ κράτη καὶ νὰ δημιουργήσουν τὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ. «Ὅπως ἔλεγε ὁ Γίββων, «καθὼς ὁ μουσουλμάνος, ὅταν προσεύχεται, γυρίζει τὸ κεφάλι πρὸς τὴν Μέκκα, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ ὁ ἱστορικός πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ βλέμμα στραμμένο πάντοτε πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολι»⁷.

Σήμερα γίνεται γενικῶς δεκτό, ὅτι θεμέλια τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἀφ' ἑνὸς ἡ ἑλληνορρωμαϊκὴ πνευματικὴ κληρονομία, ποὺ προβάλλει ἰδίως τὸ ἑλληνικὸ κλασσικὸ πνεῦμα, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἑλληνοχριστιανικὴ πατερικὴ παράδοσις, ἡ ὁποία ἀπέναντι στὴν προπαιδευτικὴ ἀρχαία ἑλληνικὴ σοφία ἐτήρησε στάσι ὄχι ἐχθρικὴ οὔτε δουλική, ἀλλὰ φιλικὴ καὶ πάντοτε κριτικὴ, πρᾶγμα ποὺ συνετέλεσε στὸ νὰ καλλιεργοῦνται οἱ κλασσικὲς σπουδὲς καὶ στὸ νὰ παραμερισθοῦν πολλὰ στοιχεῖα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνορρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ εἶναι ἀπαράδεκτα γιὰ τὴ χριστιανικὴ συνείδησι καὶ γιὰ τὰ σημερινὰ ἀνθρωπιστικὰ καὶ πολιτιστικὰ κριτήρια (λ.χ. δουλεία, βρεφοκτονία, ταπεί-

4. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 8-9.

5. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Ἱστορία τοῦ Χριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ, Ἀθήναι, 1950, σ. 176 ἐξ. Περισσότερα βλ. στὰ ἐξῆς: Ἐσσελιγγ, Βυζάντιον καὶ Βυζαντινὸς Πολιτισμὸς, μετάφρ. Σ. Κ. Σακελλαροπούλου, ἔκδ. τρίτη. Charles Diehl, Byzance, Paris 1930. Steven Runciman, Byzantine Civilisation, London 1932.

6. Alf. Rambaud, L' empire grec au dixième siècle, Paris 1870. Ἀδ. Ἀδαμαντίου, Βυζάντιο: Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖα, τόμ. 7, σ. 841.

7. Σπ. Ζαμπέλιου, Βυζαντινὰ μελέται, Ἀθήναι, 1857, σ. 41. Γ. Βερίτη, Ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος καὶ τὸ ἱστορικὸ ἔργο του, περ. «Ἀκτίνες», Σεπτ. 1942, σ. 107-108. Ὁ Ἀδ. Ἀδαμαντίου σημειώνει χαρακτηριστικῶς: Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦταν κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους «ἡ πνευματικὴ πρωτεύουσα τοῦ κόσμου, ὁ λαμπρὸς φάρος, ὁ ὁποῖος ἐφώτιζε τὸν περικυκλοῦντα ὠκεανὸν τῆς βαρβαρότητος... Εἰς αὐτὴν συνεκεντρώθη καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἤκτινοβόλει ὅλος ὁ πνευματικὸς, καλλιτεχνικὸς καὶ ἠθικὸς πλοῦτος τῆς ἀνθρωπότητος... Ἄν δὲν ἔσωζεν ἡ Κωνσταντινούπολις τὴν ἑλληνολατινικὴν κληρονομίαν, σήμερον τί θ' ἀπέμενεν ἐξ αὐτῆς εἰς τὴν Εὐρώπην; Δὲν ὑπῆρξε δὲ τὸ Βυζάντιον ἀπλοῦς ἱεροφύλαξ τοῦ παλαιοῦ θησαυροῦ, ἀλλὰ καὶ μέγα κέντρον ἐκπολιτιστικῆς δημιουργίας... Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ἡ ἀληθινὴ εὐρωπαϊκὴ μεγαλόπολις, ἡ ὁποία περιέκλειεν ἐντὸς τῶν τειχῶν αὐτῆς περισσότερα βιβλία καὶ ἀριστουργήματα τέχνης παρ' ὅσα ὀλόκληρος ἡ ἄλλη οἰκουμένη...» (ἐνθ' ἄνωτ.).

νωσις τῆς γυναίκας, ἔλλειψις κοινωνικῆς προνοίας)⁸. Τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο ἐκχριστιανίσθηκε⁹ καὶ ἐξανθρωπίσθηκε μὲ τὰ λεγόμενα βυζαντινὰ «παρεμβλήματα», δηλαδή μὲ τὶς προσθήκες καὶ τροποποιήσεις, πού «παρενεβάλλοντο» στὰ κείμενα τῶν ρωμαίων νομικῶν. Ἀναρίθμητα τέτοια βυζαντινοχριστιανικά «παρεμβλήματα» ὑπάρχουν λ.χ. στὸ οἰκογενειακὸ, ἐμπράγματο καὶ ποινικὸ δίκαιο¹⁰. Μὲ τὴν ἐπίδρασι τοῦ Χριστιανισμοῦ παρεμερίσθησαν τὰ στίγματα τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ἐπεκράτησαν τὰ συνθήματα τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰσότητος, τῆς ἀδελφοσύνης καὶ τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης. Οἱ σχετικὲς ἀνθρωποκεντρικὲς διακηρύξεις τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, πού συνοδεύονταν ἀπὸ ἐγκλήματα καὶ γενοκτονίες, ἦταν ἀντιγραφή παρομοίων —θεοκεντρικῶν ὁμως— διακηρύξεων, πού εἶχαν γίνει προηγουμένως στὴν Ἀμερικὴ καὶ στὴν Εὐρώπη μὲ τὴν ἐπίδρασι τοῦ Χριστιανισμοῦ¹¹. Ἡ ἐπίδρασις αὐτὴ συνετέλεσεν ἐπίσης στὸ νὰ ἀναπτυχθοῦν πρωτοποριακῶς τὰ ἔργα τῆς κοινωνικῆς προνοίας καὶ τὸ «κοινωνικὸ κράτος»¹². Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ φωτιστικὴ

8. Περισσότερα σχετικῶς βλ. στὰ ἐξῆς: Π α ν. Μ π ρ α τ σ ι ὡ τ ο υ, Οὐμανισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς, 1955. Εὐ ἄ γ γ ἔ λ ο υ Δ. Θ ε ο δ ὶ ρ ο υ, Χριστιανισμὸς καὶ Ἀνθρωπισμὸς, Ἀθῆναι, 1951. Τ ο ὕ ἰ δ ἰ ο υ, Μαθήματα Κατηγορητικῆς ἢ Χριστιανικῆς Παιδαγωγικῆς, σ. 347-355.

9. Εἶναι γενικῶς παραδεκτὴ ἡ θετικὴ ἐπίδρασις τοῦ Χριστιανισμοῦ πάνω στὸ Δίκαιο. Μέσα στὰ χριστιανικά πλαίσια ὁ «ἐμφυτος ἠθικὸς νόμος» συμπληρώνεται ἀπὸ τὸν ἀποκεκαλυμμένο. Ἡ χριστιανικὴ βιοθεωρία δημιουργεῖ τὸ ἰδεῶδες καὶ ἀπόλυτο ἀξιολογικὸ μέτρο καὶ κριτήριον πρὸς ἐξέτασι τῆς ὀρθότητος τῶν διαφόρων πτυχῶν τοῦ Δικαίου. «Τὸ Δίκαιο, ἐφ' ὅσον εἶναι γνήσιο Δίκαιο, ἀντλεῖ τὴ δύναμι του ἀπ' τὴν ἠθικὴ συνείδησι τοῦ ἀνθρώπου. Ζῆ ἀπ' τὸ ὅτι ἔχει μέρος στὸ βασιλεῖο τῶν ἠθικῶν ἀξιών» (H. G o i n g, Die obersten Grundsätze des Rechts, Heidelberg 1947, σ. 53. J o h a n n e s H e s s e n, Ethik, Leiden 1954, σ. 63). Πρὸβλ. Γ ε ω ρ γ ἰ ο υ Γ. Μ η τ σ ο π ο ὗ λ ο υ, Τοπικὴ καὶ Ἐπιστήμη τοῦ Δικαίου, Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ Ἀφιέρωμα στὸν Κωνσταντῖνο Τσάτσο, Ἀθῆναι, 1980, σ. 527-536. Τ ο ὕ ἰ δ ἰ ο υ, Προβλήματα ἰσχύος τοῦ Δικαίου (Πρυτανικὸς Λόγος): Ὁμιλία καὶ Εἰσηγήσεις κατὰ τὴν περίοδον τῆς Πρυτανείας του (1975-1976), Ἀθῆναι, 1970, σ. 25. Ἐξ ἄλλου ἐμβριθεῖς ἐργασίες δεαπρεπῶν ἐκπροσώπων τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ὅπως εἶναι οἱ T r o p l o n g, G r a d e n w i t z, H o h e n l o h e κ.ἄ., ἀποδεικνύουν τὴν ἐπιρροὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ πάνω στὸ Ρωμαϊκὸ Δίκαιο (περ. «Ἀκτίνες», ἔτος 1938, σ. 126). Εἰδικώτερον ὁ Καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βιέννης Κ. H o h e n l o h e μὲ τὴν πραγματεία του «Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπὶ τὸ Corpus Iuris Civilis» (Der Einfluss des Christentums auf das Corpus Iuris Civilis, Wien 1937) διεκλήρυξε τὴν πολυμερῆ ἐπίδρασι τοῦ Χριστιανισμοῦ πάνω στὸ Οἰκογενειακὸ, Ἐμπράγματο καὶ Ποινικὸ Δίκαιο καὶ στὸν νεώτερον εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ (Εὐ ἄ γ γ ἔ λ ο υ Δ. Θ ε ο δ ὶ ρ ο υ, Ὁρθοδοξία καὶ Εὐρώπη, σ. 18).

10. Π. Ι. Ζ (ἐ π ο υ), Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ καὶ Βυζαντινοῦ Δικαίου, περ. «Ἀκτίνες», ἔτος 1966, σ. 273-274.

11. Πρὸβλ. Εὐ ἄ γ γ ἔ λ ο υ Δ. Θ ε ο δ ὶ ρ ο υ, Ἐκκλησία καὶ Γαλλικὴ Ἐπαναστασις, Ἀθῆναι 1990.

12. Περισσότερα σχετικῶς βλ. στὰ ἐξῆς: Εὐ ἄ γ γ ἔ λ ο υ Δ. Θ ε ο δ ὶ ρ ο υ, Ἱστορία τοῦ Χριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ, Ἀθῆναι, 1950, σ. 208-235. Τ ο ὕ ἰ δ ἰ ο υ, Ἱστορία

για τὴν Εὐρώπη ἱεραποστολικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ δρᾶσις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μοναχισμοῦ, τὸν ὁποῖο προήγαγεν ὁ ἐκ Νουρσίας ἅγιος Βενέδικτος, τοῦ ὁποίου ὁ μοναστικὸς κανὼν (S. Benedicti Regula) ἦταν προῖον ἀφομοίωσης τοῦ μοναστικοῦ κανόνος τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ τῶν μεγάλων ἀνατολικῶν μοναστικῶν παραδόσεων¹³.

Θὰ ἡμπορούσαμε νὰ ἀναφέρουμε πλῆθος παρομοίων ἐπιδράσεων. Στὴν Εὐρώπη, μὲ ἐπίκλησι τοῦ παραδείγματος τῆς Ὁρθοδόξου Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας, ἀνελεύθη ἡ τάξις τῶν διακονισῶν καὶ ὠργανώθη τὸ ἀξιοθαύμαστο ἔργο τους¹⁴. Ἡ ἑλληνορθόδοξη παράδοσις ἐνεψύχωσε στὴν Εὐρώπη τὴν Λειτουργικὴ ἐπιστήμη καὶ τὴ λεγομένη Λειτουργικὴ κίνησι, πὺ προώθησαν λειτουργικὲς μεταρρυθμίσεις, πὺ σημαίνουν ἐπιστροφή στὴν Ὁρθόδοξη παράδοσι¹⁵. Μέσα στὰ πλαίσια τῆς λεγομένης Οἰκουμενικῆς Κινήσεως εἶναι ἔκδηλες οἱ ἐπιδράσεις τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας πρὸς ἀνάπτυξι καὶ στὴν Εὐρώπη τῆς ἐπὶ αἰῶνες παραμελημένης Πνευματολογίας, ἡ ὁποία ἐξαιρεῖ τὴ συμβολὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος στὴ μυστηριακὴ ζωὴ καὶ στὴν ἀνακαίνισι τῆς ζωῆς τῶν πιστῶν καὶ τῆς Ἐκκλησίας¹⁶. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ὁ ἐπιφανὴς βενεδικτῖνος μοναχὸς Lambert Beauduin (Μπωντουέν) (1873-1960) (ἄββαεῖο Mont César, Louvain), πὺ ὑπῆρξε θεμελιωτῆς τῆς Λειτουργικῆς κινήσεως στὴν Εὐρώπη, ὅταν ἐξέδωκε τὸ γνωστὸ περιοδικὸ Irenikon, ἥδη στὸ

καὶ Θεωρία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Κοινωνικῆς Διακονίας, Ἀθήναι, 1985, σ. 45 ἐξ. Φαίδωνος Κουκουλέ, Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμὸς, τόμ. Β', I, Ἀθήναι, 1948, σ. 65-178.

13. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Ὁρθοδοξία καὶ Εὐρώπη, σ. 35. Βασ. Μουστακῆ, Βενέδικτος ὁ ἐκ Νουρσίας: Ὁρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. 3, Ἀθήναι, 1963, σσ. 790-792. Lexikon für Theologie und Kirche, τόμ. 2, Freiburg 1958, σσ. 37-39.

14. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 41-43. Τοῦ Ἰδίου, Ἡρώδες τῆς Χριστιανικῆς ἀγάπης — Αἱ διακόνισσαι διὰ τῶν αἰῶνων, Ἀθήναι, 1949, σ. 93 ἐξ. Τοῦ Ἰδίου, Ἑλληνοϊταλικαὶ σχέσεις καὶ ἐπαφαὶ ἐπὶ λειτουργικῶν ζητημάτων περὶ τὸν 0' αἰῶνα, Padova 1973, σ. 9-10 (265-266).

15. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Μαθήματα Λειτουργικῆς, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1975, σ. 73 ἐξ., 112 ἐξ.

16. R. Hotz, Sakramente im Wechselspiel zwischen Ost und West, Zürich-Köln - Gütersloh 1979, σ. 265 καὶ 300, ὅπου ὑπάρχει ὁμολογία ἐκ μέρους τοῦ Ἰησοῦτου συγγραφέως γιὰ τὸ ὅτι ἡ Πνευματολογία ἦταν παραμελημένη στὴν Δύσι καὶ ὅτι ἡ Β' Σύνοδος τοῦ Βατικανοῦ συνετέλεσε στὴν ἀνάδειξι τῆς καὶ στὸ νὰ εἰσαχθῶν στὴ Θεία Λατρεία διάφορες μορφὲς ἐπικλήσεως, ὅπως λ.χ. στίς ὑπ' ἀρ. II, III καὶ IV νέες εὐχαριστιακὲς προσευχὲς τοῦ «Κανόνος» (Canon Actionis = Ἀναφορᾶς) τῆς Εὐχαριστιακῆς Θείας Λειτουργίας καὶ στὰ νέα Τυπικὰ τῶν Μυστηρίων τοῦ Χρίσματος καὶ τοῦ Εὐχελαίου. E v a n g e l o s T h e o d o r o u, Theologia und Liturgie, Athen 1984, σ. 185-187. Πρβλ. Πρωτοπρ. Ἐμμανουὴλ Σημανδηράκη, Ἡ παρὰ τοῖς Ρωμαιοκαθολικοῖς τελεσιουργία τῶν Μυστηρίων τοῦ Βαπτίσματος, τοῦ Χρίσματος καὶ τῆς Θείας Εὐχαριστίας μετὰ τὴν Β' Σύνοδον τοῦ Βατικανοῦ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, ἐν Ἀθήναις 1979, σ. 158-160 καὶ 278-279.

κύριο ἄρθρο τοῦ πρώτου τεύχους ἔθεσεν ὡς τίτλο τὸ γνωστὸ σύνθημα, ὅτι ἡ Δύσις πρέπει νὰ φοιτήσῃ στὸ Σχολεῖο τῆς Ἀνατολῆς («L' Occident à l' école de l' Orient»)¹⁷.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης, ποὺ πιστοποιεῖ ὅτι στὴ διαμόρφωσι τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ τεραστίᾳ ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης, ἡ ὁποία, κατὰ τὸν γάλλο καθηγητὴ καὶ ἀκαδημαϊκὸ Charles Diehl, «ἐλαμψε μὲ ἀσύγκριτη λάμψη καὶ ἀκτινοβόλησε στὸν κόσμον ὀλόκληρον» καὶ ἔτσι κατέστη («ἡ μεγάλη μυσταγωγὸς ὀλοκλήρου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου»)¹⁸. Ὁ Ἕλληνας Θεόδωρος ἀπὸ τὴν Ταρσό, ποὺ ἐγένετο τὸν 7ο αἰῶνα ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Canterbury, ἦταν αὐτὸς ποὺ εἰσήγαγε στὴν Ἀγγλίαν τὴ βυζαντινὴ τέχνη, ὅπως τονίζει ὁ Carl Nordenfalk καὶ ἐπαναλαμβάνει ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος¹⁹. Τὸ Βυζάντιο θέτει στὴ διάθεσι τῆς Εὐρώπης λαμπροὺς καλλιτέχνες, ἀρχιτέκτονες, ζωγράφους, λεπτουργοὺς κάθε εἴδους. Ἀπὸ τὸν 10ο ἕως τὸν 12ο αἰῶνα στὰ διάφορα εὐρωπαϊκὰ καὶ ἰδίως ἰταλικά κέντρα δημιουργήθησαν ἀληθινὲς μικρὲς ἀποικίαις Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν, ποὺ προπαρεσκευάσαν τὴν καλλιτεχνικὴ Ἀναγέννησι τῆς Δύσεως²⁰. Ἡ ἰταλικὴ ζωγραφικὴ, κατὰ τὴ διαπίστωσι τοῦ Lianello Ventouri, ἦταν «μία ἐπαρχία τῆς βυζαντινῆς τέχνης»²¹. Στὴν Ἰσπανίαν οἱ καλλιτέχνες ἐξακολουθοῦν ἕως τὸν 13ον αἰῶνα νὰ χρησιμοποιοῦν βυζαντινὰ πρότυπα. Τὸ ἴδιο συμβαίνει στὴ Γαλλίαν, στὴν Ἀγγλίαν καὶ στὴ Γερμανίαν²². Ἀκόμη καὶ ἡ ζωγραφικὴ τοῦ γυαλιοῦ, ποὺ κοσμεῖ τὰ παράθυρα εὐρωπαϊκῶν ναῶν, ἀνάγεται στὸ Βυζάντιο²³. Ἐπίσης εἶναι γνωστὲς οἱ ἐπιδράσεις τῆς Ὀρθοδόξου Βυζαντινῆς Τέχνης στὰ Βαλκάνια καὶ στὴ Ρωσίαν. Ἄς θυμηθοῦμε λ.χ. τοὺς ζωγράφους Θεοφάνη τὸν Ἑλληνα καὶ Ἀντρέϊ Ρουμπλιώφ²⁴.

17. Lambert Beauduin, «L' Occident à l' école de l' Orient», περ. Irénikon, ἀρ. τεύχους 1. Εὐ ἀ γ γ ἑ λ ο υ Δ. Θε ο δ ὴ ρ ο υ, Μαθήματα Λειτουργικῆς, τεύχος Α', σ. 75.

18. Charles Diehl, Manuel de l' art byzantin, Paris ²1925, τόμ. Α', σ. 23 καὶ τόμ. Β', σ. 903-906.

19. Παναγιώτη Κανελλόπουλου, Ἡ συμβολὴ τοῦ Βυζαντίου στὴ διαμόρφωσι τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, περ. «Βωμοί», ἀρ. τεύχους 61, Μάϊος - Ἰούλιος 1981, σ. 1-2.

20. Εὐ ἀ γ γ ἑ λ ο υ Δ. Θε ο δ ὴ ρ ο υ, Ὀρθοδοξία καὶ Εὐρώπη, σ. 54.

21. Αὐτόθι, σ. 56.

22. Παναγιώτη Κανελλόπουλου, ἐνθ' ἄνω.

23. Ἡ τεχνολογία τῶν «βιτρώ» τῶν παραθύρων, ὅπως ἀπέδειξαν πρόσφατες ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες στοὺς Φιλίππους τῆς Μακεδονίας καὶ ὅπως ἐτόνισεν ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Φιλίππων κ. Προκόπιος, ἀνάγεται στὴν παλαιοχριστιανικὴ καὶ βυζαντινὴ παράδοσι: Εὐ ἀ γ γ ἑ λ ο υ Δ. Θε ο δ ὴ ρ ο υ, Ἐντυπώσεις ἐκ τῆς Ἱ. Ἀρχιεπισκοπῆς Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς, Ἀθῆναι, 1986, σ. 173-174.

24. Εὐ ἀ γ γ ἑ λ ο υ Δ. Θε ο δ ὴ ρ ο υ, Ἐντυπώσεις ἐκ τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως,

“Όλα αὐτὰ πείθουν, ὅτι εἶναι καιρὸς πλέον νὰ βοηθοῦν τὰ σχολικὰ διδασκαλικά βιβλία νὰ συνειδητοποιῆ ἡ ἑλληνικὴ νεολαία, ὅτι ὡς Ὀρθόδοξοι Ἕλληνες μπορούμε νὰ μὴ ἔχωμε συναίσθημα μειονεξίας ἔναντι τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἑταίρων μας. Πρέπει νὰ ἐνθυμούμεθα ὅτι pater Europae δὲν εἶναι ὁ Κάρολος ὁ Μέγας, οὔτε ὁ ἅγιος Βενέδικτος, ἀλλὰ πρὸ πάντων οἱ δύο Θεσσαλονικεῖς ἅγιοι Κύριλλος καὶ Μεθόδιος, ποὺ ἐκήρυξαν τὰ ἰδεώδη τους καὶ σ’ αὐτὴν τὴν Ρώμη, καὶ ἀκόμη παλαιότερον ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος καὶ ἀκόμη πρὸ αὐτοῦ ὁ Ἅπ. Παῦλος, ποὺ στὴν Τρωάδα ἀνταποκρίθηκε στὸ κάλεσμα τοῦ Ἑλληνοῦ Μακεδόνο, ποὺ σὲ ὄραμα τοῦ εἶπε: «Διαβάς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον ἡμῖν». Ὁ ἴδιος ὁ Θεός, ὁ Κύριος τῆς Ἱστορίας ἐκάλεσε τὸν Ἅπ. Παῦλο νὰ ἔλθῃ στὴν Εὐρώπη γιὰ νὰ τῆς μεταφέρῃ τὸ χριστιανικὸ μῆνυμα. Οἱ Ἕλληνίδες μαθήτριες καὶ σπουδάστριες πρέπει μὲ τὰ μαθήματα τῆς Ἱστορίας καὶ τῶν Θρησκευτικῶν νὰ συνειδητοποιήσουν, ὅτι στοὺς Φιλίππους τῆς Μακεδονίας ἡ Λυδία ἦταν ἡ πρώτη Εὐρωπαϊκὴ Χριστιανή.

Τὸ ὄραμα τῆς Χριστιανικῆς Εὐρώπης ὑπῆρξεν ἡ ἐντελέχεια, ποὺ ἐπὶ αἰῶνες ἐμφυχώνει τὴν εὐρωπαϊκὴ συνείδησι. Τὸ ὄνομα «Εὐρώπη» ἐπεβλήθη ἰδίως τὴν ἐποχὴ τῶν μεγάλων ἀνακαλύψεων ὄχι μόνον γιὰ νὰ ἐπισημανθοῦν τόσον ὁ καθοδηγητικὸς ρόλος τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου, ὅσον καὶ ἡ στρατιωτικὴ ὑπεροχὴ καὶ τὸ τεχνικο-πολιτικὸ πρωτεῖο τῆς ἔναντι τῶν ἀνακαλυπτομένων νέων χωρῶν, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἐκφράζεται ἡ εὐρωπαϊκὴ συνείδησις τῆς πολιτισμικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἐνότητος τῆς ἔναντι τοῦ ἰσλαμικοῦ κόσμου καὶ τῶν ἄλλων θρησκείων ἰσταμένης Χριστιανοσύνης (Christianitas). Ἡ συνείδησις τῆς ἀποστολῆς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ χρησίμευσε συχνὰ εἴτε ὡς εὐγενὲς κίνητρο τοῦ ἱεραποστολικοῦ ἔργου, εἴτε ὡς ἄλλοθι γιὰ τὴν καταχρήσεις τῆς ἀποικιοκρατικῆς πολιτικῆς. “Όλα αὐτὰ συνέβαιναν παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐνότῃς τῆς εὐρωπαϊκῆς Χριστιανοσύνης εἶχεν ὑποστῆ μεγάλο πλῆγμα μὲ τὸ μεγάλο Σχίσμα καὶ μὲ τὴν νεώτερες διασπάσεις ἐξ ἀφορμῆς τῆς Μεταρρυθμίσεως.

Μέχρι τὸν Β΄ Παγκόσμιον πόλεμον τὸ αἶτημα περὶ εὐρωπαϊκῆς ἐνότητος περιοριζόταν εἴτε σὲ συνθήκας εἰρήνης (λ.χ. τῆς Βεσφαλίας 1648, τῆς Οὐτρέχτης 1713, τοῦ Ἄαχεν 1748, τῆς Βιέννης 1815, τῶν Παρισίων 1856), εἴτε σὲ ὀραματισμοὺς συγγραφέων (λ.χ. στὸ ἔργο τοῦ Κάντ «Περὶ τῆς αἰωνίας εἰρήνης» — Vom Ewigen Frieden, 1795), εἴτε σὲ συνέδρια πρὸς ἐνοποίησιν τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς (λ.χ. ἐναντίον τοῦ Ναπολέοντος — Συνέδριον Βερολίνου, 1878). Ἀλλὰ ὅλες αὐτὲς οἱ προσπάθειες ἀπέβλεπαν στὴν ἐπίτευξιν ἰσορροπίας καὶ καλῆς γειτονίας μεταξὺ ἀνεξαρτήτων ἐθνικοπολιτικῶν ἐνοτήτων χωρὶς οὐσιαστικὸν συνεκτικὸν καὶ ἐνοποιὸν δεσμόν, δοθέντος ὅτι ἡ ἐνο-

ἐν Ἀθήναις 1965, σ. 29-39, 82 ἐξ. Τοῦ ἰδίου, Ἡ χιλιετηρὴς τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Ρώσων, Ἀθήναι, 1988, σ. 33.

ποιοῦσα χριστιανικὴ πίστις ὑπεσκάπτετο ἀπὸ τοὺς ὁμολογιακοὺς ἀνταγωνισμοὺς καὶ ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἀναπτυχθείσης κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐκκοσμικεύσεως καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀδιαφορίας. Τὸ αἴτημα περὶ εὐρωπαϊκῆς ἐνότητας παραμεριζόταν ἐπίσης ἀπὸ τὶς καταχρήσεις τοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ ἀπὸ τὶς ἡγεμονικῆς-σωβινιστικῆς διαθέσεις μερικῶν ἐκ τῶν μεγάλων ἐθνικῶν κρατῶν (λ.χ. τῆς χιτλερικῆς Γερμανίας).

Μόνον μετὰ τὴ συρρίκνωση τῆς ἀποικιοκρατίας καὶ μετὰ τὴν ἐμφάνισι τῆς δορυφορικῆς ἐξαρτήσεως μερικῶν Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν ἐκ τῶν δύο Ὑπερδυναμέων ἀνεπτύχθησαν σοβαρῆς ἐνοποιητικῆς προσπάθειες ὁμάδων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, εἴτε πρὸς ἀντιμετώπισι τοῦ οἰκονομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ πρὸς τὶς ΗΠΑ ἢ τὴν Ἰαπωνία, εἴτε πρὸς ἀμυντικοὺς σκοποὺς, εἴτε πρὸς προώθησι τοῦ κομμουνιστικοῦ διεθνισμοῦ. Ἔτσι στὴν Δ. Εὐρώπῃ ἔχομε τὸ ΝΑΤΟ καὶ μαζί μὲ τὸν Καναδᾶ καὶ τὶς ΗΠΑ τὴν Ἀτλαντικὴ Συμμαχία, τὴν ΕΟΚ, τὸ Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης, τὸ Εὐρωπαϊκὸν Κοινοβούλιον, τὴν (ἐκτελεστικὴν) Εὐρωπαϊκὴν Ἐπιτροπὴν, τὸ Εὐρωπαϊκὸν Δικαστήριον, τὴν Εὐρωπαϊκὴν Σύμβασις περὶ ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων κ.λπ.²⁵ Εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Εὐρώπῃ εἴχαμε τὴν COMECON καὶ τὸ Σύμφωνον τῆς Βαρσοβίας²⁶.

Σήμερα τὸ ὄραμα τοῦ 1992 δὲν εἶναι οὕτοπι κὴ ὄπτασις, ἀνάλογη πρὸς τὶς ὄπτασις τῆς Κοσμοπόλεως τῶν Στωϊκῶν ἢ τοῦ νησιοῦ τῆς Οὐτοπίας τοῦ Τόμας Μῶρ, στὸ ὁποῖο βασιλεύει ὁ Οὕτοπος, ἢ τῆς Ἡλιοπόλεως τοῦ Καμπανέλα ἢ τοῦ «ταξιδιοῦ στὴν Ἰκαρία» καὶ τῆς «Ἰκαριανῆς κοινότητος» τοῦ Καμπέ ἢ τῆς «Ὠκεανίδος» τοῦ Χάρρινγκτον ἢ τῶν παραμυθένιων πολιτειῶν, πού ἀναφέρονται στὸ ἔργο «Τὰ ταξίδια τοῦ Γκιούλιβερ». Ἡ πορεία πρὸς τὴν εὐρωπαϊκὴ ὀλοκλήρωσι εἶναι ἡ συνισταμένη καὶ ἡ κορυφωσις ρεαλιστικῶν ἐνωτικῶν προσπαθειῶν, πού ὑλοποιήθησαν σὲ διμερεῖς ἢ πολυμερεῖς, διεθνεῖς ἢ ὑπερεθνικῆς διακρατικῆς ἢ ὑπερκρατικῆς καὶ ἰδιωτικῆς συμβάσεις, ἐταιρεῖες, κοινοπραξίαι κ.τ.τ., πού εἴχαν ἢ καὶ ἔχουν ὡς στόχους λ.χ. τὴν διὰ συνεργασίας τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν ἐφαρμογὴ τοῦ σχεδίου Μάρσαλ, τὴν εἰρηνικὴ χρῆσι τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας, τὴν διακίνησι τοῦ ἀνθρακος καὶ τοῦ χάλυβος, τὸν ἔλεγχο τῆς τεχνολογικῆς ἀναπτύξεως, τὴν προστασία τοῦ οἰκολογικοῦ περιβάλλοντος, τὴν κατασκευὴ ἐνιαίου κώδικος ὁδικῆς κυκλοφορίας, τὴν προστασία τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, τὴ συνεργασία στὰ ταχυδρομεῖα καὶ στὶς τηλεπικοινωνίες, στὴ ναυσιπλοΐα (λ.χ. στὸν Ρῆνον ἢ στὸν Δούναβι), στὶς ἀεροπορικῆς ἐπικοινωνίες, στὴν ἀεροδιαστημικὴ κ.τ.τ.²⁷.

25. Ἴδὲ σχετικὴ βιβλιογραφία στὴν ὑπόσημ. 2.

26. M. Kaser, COMECON, London 1967. R. C. Ribí, Das COMECON, Zürich-St. Gallen, 1970. W. Gumpel - J. Hacker, COMECON und Warschauer Pakt, 1966.

27. Πρβλ. H. von der Groeben - E. F. Mestmäcker, Ziele und

Μετά την έναρξη της περιόδου της ύφεσεως, άρχισαν άλληλοδιεισδύσεις τών δύο μπλόκ σε μερικούς τομείς της οικονομικής και πολιτιστικής συνεργασίας, αλλά τó θραμα της Ήνωμένης Εύρώπης περιοριζόταν μέχρι πρò ολίγων μηνών στις ελεύθερες χώρες της Δυτικής Εύρώπης, πού έχουν πολυκομματικόν δημοκρατικό πλουραλισμό. Τó θραμα αυτό προωθήθηκε σημαντικώς υπό τó αίσθημα της σχετικής ασφαλείας, πού υπήρχε κάτω από την όμπρέλλα της Ισοροπίας τού τρούμου, δηλαδή της πυρηνικής Ισοροπίας τών δύο ΄Υπερδυναμειών. ΄Η ανάγκη της στενοτέρας συνεργασίας τών δυτικοευρωπαϊκών κρατών έγινε αισθητή κατά τή διάρκεια της κρίσεως τού πετρελαίου.

Σέ μία χρονική περίοδο, κατά την όποία τó «τείχος τού αίσχους» φαινόταν άκλόνητο και τó «σιδηρούν παραπέτασμα» συμπαγές, 12 εύρωπαϊκές χώρες έχουν αποφασίσει νά βαδίσουν πρòς τó 1992 για ύπέρβασι της ιδέας τού άπολύτως άνεξαρτήτου έθνικου κράτους και την πραγμάτωσι της νομισματικής, πιστωτικής, τελωνειακής, οικονομικής και κοινωνικής ένώσεως των, πού είναι ή προβαθμής της πολιτικής ένώσεως.

Οί 12 έταίροι της ΕΟΚ έχουν συναίσθησι, ότι τó 1992 δέν είναι άφιξις στο τέρμα, αλλά όρμητήριο και δύσκολο ξεκίνημα πρòς παραμερισμό ή ύπερπήδησι άναριθμητών έμποδίων, πού έπιπροσθούν στη διατήρησι, στερέωσι, έξυγίανσι και δυναμική ποιοτική βελτίωσι τών διαφόρων πτυχών και εκφάνσεων της έπιδιωκομένης ή έπιδιωκτέας Εύρωπαϊκής όλοκληρώσεως.

΄Αλλ' ή διαδικασία της πορείας πρòς τó 1992, ένω ήταν άρκετά διαμορφωμένη και άποκρυσταλλωμένη και περιοριζόταν στα πλαίσια της Δυτικής Εύρώπης, με την εμφάνισι της πολιτικής τού Γκορμπατσώφ άρχισε νά χάνη τόν σταθερό προσανατολισμό και βηματισμό της. Ξαφνικά άνοιχθηκαν νέες προοπτικές. Κι άν δέν ήλθαν άκόμη οί ώδίνες της γεννήσεως τών ΄Ηνωμένων Πολιτειών της Εύρώπης, είναι γενική ή έντύπωσις ότι κυφορούνται νέες έξελίξεις. Γίνεται λόγος για «κοινή εύρωπαϊκή στέγη», για «κοινό εύρωπαϊκό σπίτι». Στο βιβλίο του «Περεστρόικα» γράφει ó άρχηγός της Σοβιετικής Ένώσεως: «Είναι δυνατό και πρόσφορο νά συνεργασθούμε με μη σοσιαλιστικές χώρες και με τίς όργανώσεις τους και πάνω από όλα με την ΕΟΚ»²⁸. Στο ίδιο βιβλίο τονίζεται, ότι ή Εύρώπη «άπό τόν ΄Ατλαντικό ως τά Ουράλια είναι μία πολιτιστική και ιστορική όλόττητα»²⁹ και ότι «ó εύρωπαϊκός πολιτισμός

Methoden der europäischen Integration, 1972. A. H. R o b e r t s o n, European Institutions, London 1973.

28. Μιχαήλ Γκορμπατσώφ, Περεστρόικα - Νέα σκέψη για τή χώρα μας και τόν κόσμο, — Μετάφραση άπό τά ΄Αγγλικά ΄Αγγέλας Βερυκοάκη-Άρτέμη, ΄Αθήνα, 1987, σ. 297.

29. ΄Ενθ' άνωτ., σ. 352.

εἶναι κοινὸς γιὰ ὅλους. Τὰ πεπωρωμένα ὄλων τῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης εἶναι ἀλληλένδετα καὶ ἀλληλοεξαρτώμενα» καὶ «εἶναι ζωτικὴ ἀνάγκη οἱ χῶρες αὐτὲς νὰ συνεργασθοῦν μεταξύ τους»³⁰. Στὸ ἴδιο βιβλίο τοῦ Γκορμπατσώφ ἐπισημαίνονται καὶ τὰ ἐξῆς: «Μερικοὶ στὴ Δύση προσπαθοῦν νὰ ἀποκόψουν τὴν Σοβιετικὴ "Ἐνωσι ἀπὸ τὴν Εὐρώπη», ἀλλὰ «δὲν μποροῦν ν' ἀλλάξουν τὰ γεωγραφικὰ καὶ ἱστορικὰ δεδομένα... Εἴμαστε Εὐρωπαῖοι. Ἡ παλιὰ Ρωσία συνδεόταν μὲ τὴν Εὐρώπη μέσω τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ χιλιετηρίδα τῆς ἔλευσῆς του στὴ χώρα τῶν προγόνων μας θὰ γιορταστεῖ τὸν ἐπόμενο χρόνο. Ἡ ἱστορία τῆς Ρωσίας ἀποτελεῖ ὄργανικὸ τμῆμα τῆς μεγάλης εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας...»³¹. Ὁμιλώντας ὁ ἴδιος στὸ Βατικανὸ διεκήρυσεν: «Οἱ ἠθικὲς ἀξίες, ποὺ δημιούργησε καὶ ἐξέφρασε ἐπὶ αἰῶνες ἡ Θρησκεία, μποροῦν νὰ βοηθήσουν στὴν προσπάθεια ἀναγεννήσεως τῆς πατρίδος μας»³².

Οἱ διακηρύξεις αὐτὲς τοῦ Γκορμπατσώφ δὲν ἐπηρέασαν σημαντικῶς τὴν πορεία τῶν 12 δυτικοευρωπαϊκῶν χωρῶν. Ἄλλ' ὅμως τίς τελευταῖες ἑβδομάδες καὶ ἡμέρες ἡ πορεία τῶν 12 γίνεται προβληματικὴ ἀφ' ἐνὸς μετὰ τὸ ἀνοιγμὰ τῶν συνόρων μεταξύ Δυτικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Γερμανίας, καὶ τὴν προβολὴ τοῦ αἰτήματος περὶ ἐνοποιήσεώς των, ἀφ' ἑτέρου μετὰ τὴν ἀντικατάστασι τοῦ πνεύματος τῆς Γιάλτας ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς Μάλτας καὶ μετὰ τίς ἀλλεπάλληλες ἀλληλοπεριχωρήσεις μεταξύ Δ. καὶ Α. Εὐρώπης καὶ τρίτον μετὰ τὴν κατάρρευσι καὶ οὐσιαστικὴ αὐτοδιάλυσι τοῦ Μαρξισμοῦ καὶ τοῦ Κομμουνισμοῦ. Ἔτσι τὸ ὄραμα τῆς Ἠνωμένης Εὐρώπης ἀσφαλῶς θὰ ὑπερβῇ τὴν καθιερωμένη μορφή του καὶ θὰ γνωρίσῃ νέα διαμόρφωσι μετὰ τὸ γκρέμισμα τοῦ «τείχους τοῦ αἰσχύους» καὶ μετὰ τίς κοσμοϊστορικὲς ἀλλαγές καὶ ἀνακατατάξεις στὶς χῶρες τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ἔνεκα τῶν ὁποίων οἱ κομμουνιστὲς ντρέπονται γιὰ τὴν ὀνομασία τῶν κομμάτων τους καὶ σπεύδου νὰ τὴν ἀλλάξουν, τηροῦν σιγὴ ἰχθύος γιὰ τὴν ἄθεη μαρξιστικὴ ἰδεολογία τους, λαιδοροῦν τοὺς πρώην ἡρώας των ὡς αἰμοσταγεῖς «τυράννους», ἢ καὶ τοὺς ἐκτελοῦν μὲ συνοπτικὲς διαδικασίες, στιγματίζουσι ὅ,τι ὡς τώρα ἐξεθειάζαν καὶ ἐξυμνοῦν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖο ἄλλοτε κατηγοροῦσαν ὡς ἱμπεριαλιστικὸ καὶ καπιταλιστικὸ ἰδεῶδες ἢ ἔργο. Εἶναι τόσον σαρωτικὰ καὶ ραγδαίως ἐξελισσόμενα τὰ γεγονότα, ὥστε εἶναι δικαιολογημένη ἡ ἀβεβαιότης γιὰ τὸ ποιὲς μεταμορφώσεις θὰ γνωρίσῃ τὸ εὐρωπαϊκὸ ὄραμα.

Πάντως, ὅποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ μορφή τῆς Ἠνωμένης Εὐρώπης, τὴν ὁποία μορφή ἰδιαίτερος σήμερον εἶναι ἀδύνατον νὰ προβλέψωμε: τὸ ἕαν θὰ εἶναι Εὐρώπη τῶν 12 ἢ Εὐρώπη τῶν 18 (μαζὶ μὲ τίς χῶρες τῆς ΕΖΕΣ= Εὐρωπαϊκῆς Ζώνης Ἐλευθέρων Συναλλαγῶν)· τὸ ἕαν μὲ τίς νέες προοπτικὲς

30. Αὐτόθι, σ. 353.

31. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 340-341.

32. Βλ. ἐκτενεῖς σχετικὲς ἀνταποκρίσεις στὸν Τύπο, λ.χ. στὴν ἐφημ. «Καθημερινή».

θά διαμορφωθῆ ἑνιαία πολιτικὴ ἐνότητα, πού θά ἐκτείνεται ἀπὸ τὰ Οὐράλια ὡς τὸν Ἄτλαντικό· τὸ ἐὰν —συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιθυμία τοῦ Ζάκ Ντελόρ ἢ ἀντιθέτως πρὸς τὶς ἀπόψεις τῆς κυρίας Θάτσερ— θά διαμορφωθῆ ὁμόσπονδη ὑπερκρατικὴ συμπολιτεία μὲ ἑνιαῖο εὐρωπαϊκὸ σύνταγμα καὶ μὲ ἑνιαίαν κεντρικὴ νομοθεσία, ἣ τὸ ἐὰν θά ἔχωμε ἀπλῶς ἓνα λειτουργικοῦ χαρακτῆρος σύνδεσμο αὐτοτελῶν κρατῶν, ὁ ὁποῖος θά ἔχη περιορισμένην ἐνότητα σὲ ὠρισμένους Τομεῖς, γιὰ τοὺς ὁποίους θά εἶναι ἀρμόδιοι καθ' ὕλην εἴτε διακρατικοὶ ὄργανισμοί, τῶν ὁποίων οἱ ἀποφάσεις θά ἐφαρμόζονται μόνον ἐὰν ἐγκρίνονται ὑπὸ τῶν κρατῶν-μελῶν, εἴτε ὑπερεθνικοὶ καὶ ὑπερκρατικοὶ ὄργανισμοί, οἱ ὁποῖοι θά εἶναι ἐξουσιοδοτημένοι πρὸς λήψιν ἐντὸς ὠρισμένων πλαισίων κοινῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων, οἱ ὁποῖες θά εἶναι ὑποχρεωτικὲς διὰ τὰ κράτη μέλη· τὸ ἐὰν ἔπειτα θά ἔχωμε Εὐρώπην δύο ἢ τριῶν ὁμοκέντρων κύκλων, μὲ δύο ἢ τρία κέντρα ἀποφάσεων —ὅλες αὐτὲς ἢ καὶ ἄλλες ἐνδεχόμενες ἐναλλακτικὲς μορφές³³ δὲν αἴρουν τὴν βεβαιότητα, ὅτι τὸ ποιητικὸν καὶ τὸ τελικὸν

33. Γιὰ τὸ ζήτημα τῆς μορφῆς τῆς Ἠνωμένης Εὐρώπης δημοσιεύονται συνεχῶς διάφορα ἄρθρα στὶς ἐφημερίδες. Δειγματοληπτικῶς ἀπὸ τοὺς τελευταίους μῆνες ἀναφέρομε τὰ ἑξῆς: Ἐλ ἐ ν η ς Β α ρ ο π ο ὑ ὄ λ ο υ, Ἡ Εὐρώπη ἐπὶ σικηνῆς, «Τὸ Βῆμα», 17-6-1986, σ. 57. Π. Κ. Ἴ ω α κ ε ι μ ἰ δ η, Τί εἶναι ἐπὶ τέλους τὸ «1992»; «Ὀικονομικὸς Ταχυδρόμος», 26-5-1988, σ. 26-30. Otto von Habsburg, Ziel ist ein grössers Europa, «Regensburger Bistumsblatt», 22-5-1989, σ. 4. L. Bonnart, Θὰ ὑπάρχουν μόνον εὐρωπαϊκὲς τράπεζες..., «Καθημερινή», 16-6-1989, σ. 16. Μ. Ν. Ρ ά π τ η, Μιὰ Εὐρώπη πρῶσιν-ρόζ, «Τὸ Βῆμα», 25-6-1989, σ. 18. Ἡ «Βαβέλ» τοῦ Στρασβούργου - Ἀρμοδιότητες καὶ λειτουργίες τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινοβουλίου, «Τὸ Βῆμα», 25-6-1989, σ. 18. Κ ω ν. Π. Κ α λ λ ι γ ᾶ, Ἡ φωνὴ τῶν πολιτῶν τῆς Εὐρώπης - Τὸ Εὐρωκοινοβούλιο ὄργανο παρέμβασης στὴν ἐξέλιξη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος, «Καθημερινή», 25-6-1989. Νί κ ο υ Π ο λ ἰ τ η, Πρὸς τοὺς ἐταίρους τῆς Ε.Ο.Κ., «Καθημερινή», 25-6-1989. Δ η μ ἦ τ ρ η Π ε τ ρ ὸ ἄ κ η, Τὰ 12 νομίματα γίνονται ἓνα, «Τὸ Βῆμα», 2-7-1989, σ. 42. L e o T i n d e m a n s, Ἡ ἐνοποίηση τῆς Εὐρώπης ὁ στόχος τοῦ 1992, «Τὸ Βῆμα», 22-10-1989. Ἴδου ὁ... «Homo Europaeus», «Τὸ Βῆμα», 22-10-1989. Γ ἰ ἄ ν ν ο υ Κ ρ α ν ἰ δ ἰ ὠ τ η, Εὐρύτερη εὐρωπαϊκὴ συνεργασία, «Τὰ Νέα», 3-11-1989, σ. 4. Σ τ. Ε ὕ σ τ α θ ἰ ἄ δ η, Ἀλλάζει ὁ χάρτης τῆς Εὐρώπης, «Τὸ Βῆμα», 12-11-1989, σ. 18. Ἀπαρχὴ γένεσης νέου «Εὐρωπαϊκοῦ Οἴκου»; «Τὸ Βῆμα», 12-11-1989. Γ ἰ ὠ ρ γ ο υ Ρ ω μ α ἰ ο υ, Ἀπὸ τῆ Γιάλτα στὴ Μάλτα, «Τὸ Βῆμα», 18-11-1989, σ. 13. Κ. Γ α λ α ν ο π ο ὑ ὄ λ ο υ, Γεννιέται ἡ Εὐρωπαϊκὴ Συμπολιτεία, «Τὰ Νέα», 18-11-1989, σ. 14-15. G e o r g e K e n n a n, Τὰ προβλήματα τῆς Εὐρώπης, «Τὸ Βῆμα», 19-11-1989, σ. 12. Κ ω ν. Π. Κ α λ λ ι γ ᾶ, Ἡ Κοινότητα ἀγωνιᾷ γιὰ τὴν «ἄλλη» Εὐρώπη - Διεκδικεῖ τώρα πρωταρχικὸ ρόλο στὴ «χειραγώγησι» τῶν ἐξελλίξεων, «Καθημερινή», 19-11-1989, σ. 8. Καὶ ἡ Δύση ἐνώθηκε μὲ τὴν Ἀνατολή — Ἡ πτώση τοῦ Τείχους πού διχάζε τὴν Εὐρώπη, «Ἡ Καθημερινή», 19-11-1989, σ. 17. Ε.Ο.Κ., Γιὰ μιὰ νέα Εὐρώπη, «Ἐλεύθερος Τύπος», 20-11-1989, σ. 19. Κ. Κ έ κ η, Ἡ Εὐρώπη δὲν εἶναι ταμειακὴ μηχανή, «Ἡ Καθημερινή», 3-12-1989, σ. 36. Ἴ ν ὠ Ἄ φ ε ν τ ο ὑ ὄ λ η, Ἀναζητώντας τὸ Εὐρωπαϊκὸ ὄραμα, «Ἡ Καθημερινή», 17-12-1989, σ. 6. Εἶναι περιττὸ νὰ ποῦμε, ὅτι μέχρι τῆς δημοσιεύσεως τῆς παρούσης ὁμιλίας εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἀναρίθμητα νέα ἄρθρα, πού ἀναφέρονται στὸ ὄραμα καὶ στὴ μορφή τῆς Ἠνωμένης Εὐρώπης.

αἴτιον τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐνώσεως καὶ ἄλλων παρομοίων στόχων εἶναι ἡ ἐνεργοποίησις τῆς βουλήσεως πρὸς ἐπίτευξι μεσοπροθέσμως μερικῆς καὶ μακροπροθέσμως ὀλικῆς πολιτικῆς ἐνώσεως μέσα στὰ πλαίσια ἐλευθέρου καὶ δημοκρατικοῦ πλουραλισμοῦ καὶ περιφρουρήσεως τῆς ἐθνικῆς ἰδιαιτερότητος καὶ πολιτισμικῆς ταυτότητος ἐκάστου κράτους-μέλους.

Ἐφ' ὅσον οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν Εὐρωπαϊκὴ ὀλοκλήρωσι ἢ γιὰ τὴν ἀξιοποίησι αὐτῆς μετουσιώνονται σὲ τελευταία ἀνάλυσι σὲ πολιτικὲς ἀποφάσεις, εἶναι ἀδύνατον οἱ ἀποφάσεις αὐτὲς νὰ τελεσφορήσουν, ἐὰν μονομερῶς συρρικνώνουν καὶ ἀκρωτηριάζουν τὴν οὐσία τῶν πρὸς πραγμάτωσι πολιτικῶν ἀξιῶν καὶ δὲν ἀποβλέπουν σὲ ὀλοκληρωμένην πραγμάτωσιν αὐτῶν. Ἡ οὐσία τῶν πολιτικῶν ἀξιῶν δὲν εἶναι μόνον ἡ δημιουργία «κράτους δυνάμεως ἢ ἐξουσίας» (Machtsstaat), οὔτε μόνον ἡ ἐπιβολὴ ὀρισμένων νομικῶν διατάξεων στὸ λεγόμενον «κράτος τοῦ δικαίου» (Rechtsstaat), ἢ μόνον ἡ οἰκονομικοκοινωνικὴ ἐξισορρόπησις τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀτομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀναγκῶν στὸ «κοινωνικὸ κράτος» (Sozialstaat) ἢ στὸ «κράτος τῆς προνοίας» (Wohlfahrtsstaat ἢ Versorgungsstaat)³⁴. Ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τῆς πολιτικῆς πράξεως εἶναι μόνον ἡ ἀναγκαῖα ὑποδομὴ, τὸ ἀναγκαῖο ποιητικὸ αἴτιον, ποὺ δὲν πρέπει νὰ ἀπολυτοποιῆται ὡς αὐτοσκοπός, ἀλλὰ πρέπει ν' ἀνοίγῃ τὸν δρόμον στὸ τελικὸ αἴτιον, δηλαδὴ στὸ νὰ ἐπιδιώκεται ἡ δημιουργία τοῦ «κράτους τοῦ πολιτισμοῦ» (Kulturstaat), τὸ ὁποῖο θὰ εἶναι ὀργανωμένο κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ ἐξασφαλίζεται τὸ bonum commune, νὰ προάγεται τὸ κοινὸ καλὸ, νὰ δημιουργοῦνται μεγαλύτερα καὶ περισσότερα πολιτισμικὰ ἀγαθὰ, νὰ βιώνονται καὶ πραγματοποιῶνται οἱ θεμελιώδεις ὑλικὲς καὶ πνευματικὲς ἀξίες στοὺς διαφόρους τομεῖς τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τρόπον σύστοιχον πρὸς τὴν ἱεραρχικὴν κλιμάκωσι καὶ διαβάθμισί τους. Ἄν τὸ αἴτημα αὐτὸ ἰσχύῃ γιὰ κάθε κράτος, πολὺ περισσότερον πρέπει νὰ ἰσχύῃ στὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖες τῆς Εὐρώπης. Μέσα σ' αὐτὲς οἱ διάφοροι τομεῖς τοῦ πολιτισμοῦ ὑπὸ τὴν ἐνοποιὸ δύναμι τοῦ Χριστιανισμοῦ πρέπει νὰ παρουσιάζουν ἄρμονικὴν συνανάπτυξιν κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ μὴ ἀναπτύσσεται ὑπερτροφικῶς ὡς εἶδος καρκινωματοῦδους πολιτισμικοῦ νεοπλάσματος ὁ ἕνας τομεύς, λ.χ. ἡ Οἰκονομία, ἡ Τεχνολογία, ὁ Ἀθλητισμός, εἰς βάρος τῶν ἄλλων. Σὲ μίαν πολιτικῶς Ἑνωμένην Εὐρώπην, γιὰ νὰ ὑπάρχῃ ὑγιὴς πολιτικὴ πρᾶξις, ποὺ θὰ εἶναι ρεαλιστικὴ καὶ ἔχι οὐτοπικὴ, πρέπει τὰ ὑποκείμενα καὶ οἱ φορεῖς αὐτῆς, δηλαδὴ οἱ πολιτικοὶ ἡγέτες καὶ οἱ πολῖτες νὰ ἔχουν κοινῶς ἀποδεκτὴν ὑγιᾶ Ἀξιολογίαν, ἢ ὁποῖα κυρίως διὰ τῶν διαφόρων παραγόντων τοῦ ἔργου τῆς παιδείας θὰ προβάλλῃ τίς γενικῶς ἀποδεκτὲς θεμελιώδεις ἀξίες μετὰ τὴν ὀρθὴν ἱεράρχησίν τους. Ἡ ὑγιὴς αὐτὴ Ἀξιολογία εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι τὸ σημεῖον ἐπαφῆς καὶ ὁ μέγιστος

34. Εὐάγγελου Δ. Θεοδώρου, Χριστιανισμὸς καὶ Πολιτικὴ, Ἀθήναι, 1984, σ. 19-20.

κοινός παρονομαστής του ιδεώδους της 'Ηνωμένης Εύρώπης και του ιδεώδους της έλληνορθοδόξου Παιδείας. 'Αμφότερα τὰ ιδεώδη άλληλοπεριχωρούνται άναλόγως προς την ποιότητα της 'Αξιολογίας των. Τὰ σημεία έπαφής ή άλληλοπεριχωρήσεως είναι πολλά, διότι τὰ δύο έννοιολογικά μεγέθη της 'Ελληνικής Παιδείας και του όράματος της 'Ηνωμένης Εύρώπης είναι, όπως έπεσημάναμεν, πολυδιάστατα.

3) 'Η έννοιοησις της Εύρώπης θά είναι βιώσιμη, άκίνδυνη και ώφέλιμη τόσον για τους 'Ελληνες, όσον και για τους Εύρωπαϊους και τον κόσμο όλόκληρο, υπό τις έξής δεοντολογικές προϋποθέσεις, που άφορούν στην 'Ελληνική Παιδεία:

α') 'Η έξυγιανσις και ή άναβάθμισις της βαρέως νοσούσης 'Ελληνικής Παιδείας δέν μπορεί νά επιδιωχθή, εάν δέν κλείσωμε τὰ ότα στίς σειρήνες μερικών συνταγματολόγων, οι όποιοι ζητούν την έκ της 'Ορθοδοξίας χειραφεσία της 'Ελληνικής Παιδείας έν όνόματι δήθεν της έλευθερίας της συνειδήσεως, του πλουραλισμού και της έλευθέρας διακινήσεως των ιδεών. Οι προσπάθειες της άνεγέρσεως ή άναστυλώσεως του οικοδομήματος της Παιδείας μας πρέπει νά άποφεύγουν κάθε άβδηριτισμό και νά ξεκινάνε όχι από τὰ κεραμίδια, άλλ' από τὰ θεμέλια. Για τους 'Ορθοδόξους 'Ελληνες δέν υπάρχει ζήτημα έκλογής άλλης 'Αξιολογίας έκτός αυτής, την όποία επιβάλλουν τὰ μακραίωνα συνειδητά και ύποσυνείδητα βιώματα του Γένους. "Όχι ό Γεώργιος Παπαδόπουλος, άλλ' αυτός ό Γεώργιος Παπανδρέου είχε διακηρύξει: «Τὰ ιδικά μας ιδανικά είναι τὰ ιδανικά του 'Ελληνοχριστιανικού Πολιτισμού»³⁵.

β') Είναι αναγκαία ό έκσυγχρονισμός και ή βελτίωσις των εκπαιδευτικών διαδικασιών εις τρόπον ώστε άφ' ένός νά βοηθούν στην ποιοτικώς καλύτερη άνάπτυξι των λειτουργικών δεξιοτήτων εκείνων, που θά στελεχώνουν τὰ εύρωπαϊκά συλλογικά κέντρα άποφάσεων και τις διάφορες κοινοτικές έκτελεστικές ύπηρεσίες, και άφ' έτέρου νά συντελούν στην αύξησι της άνταγωνιστικότητας των υλικοτεχνικών ή πνευματικών προϊόντων και έπιτευγμάτων τους.

γ') Οι 'Ελληνες πρέπει νά καθοδηγηθούν ώστε άφ' ένός νά άντλούν πόρους έκ του «κοινοτικού ταμείου» και νά τους αξιοποιούν παραγωγικώς και άφ' έτέρου νά διδάσκονται έκ του καλού παραδείγματος των εύρωπαϊκών λαών στους τομείς του προγραμματισμού και σχεδιασμού, της όργανώσεως, της διοικήσεως, της φιλεργίας, της τεχνολογικής άναπτύξεως και της αξιοποίησεως της εύρωπαϊκής διακρατικής και διεκκλησιαστικής συνεργασίας και άλληλεγγύης. 'Εάν δέν θέλωμε νά συντελέσωμε κι έμεϊς στο νά γίνεται λόγος για Εύρώπη δύο ταχυτήτων, πρέπει σε πολλούς τομείς νά άντιστρέψωμε

35. Ευαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Τὰ «έλληνοχριστιανικά ιδεώδη» της Παιδείας, σ. 16. Το ύ ίδιο υ, Τδ ιδεώδες της Παιδείας, σ. 56.

τὸ μνημονευθὲν σύνθημα τοῦ Beauduin (Μπωντουέν): «L' orient à l' école de l' occident»³⁶.

δ') Ἰδιαίτερη φροντίς πρέπει νὰ ληφθῆ ὥστε ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία, ὅπως καὶ ἡ παιδεία ὅλων τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, νὰ ἀναπτύξῃ καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴν τῆς διάστασι καὶ νὰ προσφέρῃ εὐρωπαϊκὴ ἀγωγή πρὸς καλλιέργεια εὐρωπαϊκῆς συνειδήσεως³⁷. Πρὸς τὴν κατεύθυνσι αὕτη πρέπει νὰ ἀναβαθμισθῆ ἡ διδασκαλία εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, νὰ καθιερωθῆ ἴσως εἰδικὸ μάθημα περὶ τοῦ ιδεώδους τῆς Ἡνωμένης Εὐρώπης καὶ νὰ ἀναθεωρηθοῦν ὅπωςδῆποτε τὰ ἀναλυτικὰ καὶ ὠρολόγια προγράμματα πολλῶν ἐπὶ μέρους μαθημάτων. Ἐπίσης πρέπει ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία νὰ συμμετέχῃ στὴν ὀργάνωσι ἢ στὴν χρησιμοποίησι, ἀξιοποίησι καὶ ἐπωφελῆ χρῆσι ἄλλων σχετικῶν μέσων. Τέτοια εἶναι λ.χ. ἡ καθιέρωσις ἐορτασμοῦ εἰδικῆς εὐρωπαϊκῆς σχολικῆς ἡμέρας· ἡ ὀργάνωσις ἀνταλλαγῶν διδασκόντων, μαθητῶν καὶ σπουδαστῶν· ἐκπαιδευτικὰ ταξίδια σὲ εὐρωπαϊκὰς χώρας· ἀδελφοποιήσεις εὐρωπαϊκῶν πόλεων καὶ ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων ὅλων τῶν βαθμίδων· ἴδρυσις εὐρωπαϊκῶν σεμιναρίων, σχολῶν, κολλεγίων, εὐρωπαϊκῶν πολιτιστικῶν κέντρων· ὁμοσπονδίες εὐρωπαϊκῶν παιδαγωγῶν, ἐναλλακτικὴ κατὰ ἐξάμηνια ἐκλογή εὐρωπαϊκῶν ἀνωτάτων σχολῶν ὑπὸ τῶν σπουδαστῶν· ἡ ἀνάληψις εὐρωπαϊκῆς σταυροφορίας γιὰ τὴ μὀρφωσι τῶν ἐνηλίκων καὶ τὴν ἀποτελεσματικὴν καταπολέμησι τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ· ἡ ἴδρυσις εἰδικῶν εὐρωπαϊκῶν ἰνστιτούτων, ποὺ θὰ ἔχουν ὡς ἔργον τὴν ὀργάνωσι ἐρευνητικῶν προγραμμάτων γιὰ τὴ μελέτη τῆς εὐρωπαϊκῆς παιδείας, τὴ συλλογῆ, ἐπεξεργασία καὶ ἀξιολόγησι τοῦ σχετικοῦ ὕλικου, τὴν τεκμηρίωσι τῶν σχετικῶν πορισμάτων, τὴν πληροφόρησι διὰ τῆς δημοσιεύσεως ἐνημερωτικῶν δελτίων καὶ καθοδηγητικῶν περιοδικῶν ἢ βιβλίων, τὴν διὰ συνεδρίων ἐνοποιήσι τῶν προσπαθειῶν τῶν στελεχῶν τοῦ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου.

Πάνω ἀπὸ ὅλα αὐτὰ, ποὺ ἔχουν μορφολογικὸν χαρακτῆρα καὶ γίνονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀπὸ ὅλους δεκτά, πρέπει

ε') νὰ καταβληθῆ ἰδιαιτέρα φροντίς γιὰ τὴν ἐξ ἐπόψεως ὕλης ἢ περιεχομένου διαμόρφωσι τοῦ εὐρωπαϊκοῦ παιδαγωγικοῦ ιδεώδους κατὰ τρόπον μὴ

36. Βλ. ὑποσημ. 17.

37. Περισσότερα βλ. π.χ. στὰ ἐξῆς: F. S c h n e i d e r, Europäische Erziehung. Die Europa-Idee und die theoretische und praktische Pädagogik, 1959. E. U l l r i c h, Erziehung zu Europa. Erwägungen und praktische Winke für die Bildung eines Europabewusstseins in den Schulen, 1961. H. E s p e (ἐκδ.), Europa im Unterricht, 1962. W. M i c k e l, Europakunde als Aufgabe der Schule στὸ περιοδικὸν Europäische Erziehung 8 (1967). H. S c h n e i d e r, Europa in der politischen Bildungsarbeit, 1968. R. J o t t e r r a n d, Europa im Unterricht, 1969. Β α σ ι λ. Α. Σ α μ ε λ η, Ἡ πρόκλησι τοῦ 1992 καὶ ἡ Εὐρωπαϊκὴ διάστασι στὴν Ἑκπαίδευσι, περιοδ. «Ἑλληνο-χριστιανικὴ Ἀγωγή», ἀρ. 364, Ἰούνιος 1989, σ. 173-176.

ἀπάδοντα στὴν ἑλληνοχριστιανικὴ παράδοσι. Ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία πρέπει νὰ προβάλῃ τὸ αἴτημα περὶ ἑναρμονίσεως τῆς εὐρωπαϊκῆς συνειδήσεως μὲ τὴν ἑλληνορθόδοξο αὐτοσυνειδήσια, ταυτότητα καὶ φυσιογνωμία τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία πρέπει ἀποφασιστικῶς νὰ ἀποκρούσῃ τὸν κίνδυνο τοῦ κοσμοθεωριακοῦ καὶ βιοθεωριακοῦ ἀποχρωματισμοῦ τῆς καὶ τοῦ καταποντισμοῦ τῆς μέσα στὴ χοάνη ἐκκοσμηκευμένων κρατῶν, ποὺ ἀπλῶς θὰ ἔχουν συνεταιρισθῆ μόνον γιὰ λόγους οἰκονομικοὺς καὶ ὠφελιμιστικούς.

Δὲν εἶναι ὑπερβολικὴ κινδυνολογία ἡ ἐπισήμανσις κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῶν κινδύνων, οἱ ὁποῖοι ἀπειλοῦν τὴν Ὁρθόδοξο Ἑλλάδα ἐκ τῆς πορείας τῆς πρὸς τὴν Ἡνωμένην Εὐρώπη. Ἀναμφιβόλως δὲν πρέπει μὲ στρουθοκαμηλισμὸ νὰ κρύβωμε ἀπὸ τὰ μάτια μας τοὺς κινδύνους, οἱ ὁποῖοι θὰ δημιουργηθοῦν ἐκ τοῦ ἀνοίγματος τῶν συνόρων³⁸. Δὲν πρόκειται μόνον γιὰ τοὺς συχνὰ ἐπισημαινομένους κινδύνους ἐκ τῆς ἐνδεχομένης εἰσβολῆς στὴν Ἑλλάδα πλημμυρίδος καλῦτερον εἰδικευμένων ἀνταγωνιστῶν σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἐπαγγελματικῆς ἀπασχολήσεως ἢ μετὰ τίς τελευταῖες ἐξελίξεις στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη ἐκ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἐξαγωγῶν πρὸς τίς χῶρες τῆς (λ.χ. κλωστοῦφαντουργικῶν, ἐτοίμων ἐνδυμάτων, μεταποιημένων γεωργικῶν προϊόντων, τουριστῶν, τοματοπελτέ, κρασιοῦ)³⁹. Πολὺ μεγαλύτεροι εἶναι οἱ κίνδυνοι τοῦ πνευματικοῦ ἐξανδραποδισμοῦ, τῆς σαγήνης τοῦ ἀτομισμού, τοῦ ὠφελιμισμοῦ, τῆς ἡδονοθηρίας, τῆς πνευματικῆς καθαριδίνης, τοῦ ὀλεθρίου πνευματικοῦ συγκρητισμοῦ καὶ τῆς ἀλλοτριώσεως. Βεβαίως ὠθησι πρὸς τὴν ἀλλοτρίωσι αὐτὴ δίδουν ἐπίσης ὁ τουρισμός, πολλὰ ἔντυπα καὶ πολλὰ ὄχι μόνον εὐρωπαϊκὰ, ἀλλὰ καὶ ἑλληνικὰ ραδιοφωνικὰ ἢ τηλεοπτικὰ προγράμματα, ποὺ βεβήλωσαν, ὡς μὴ ὠφελε, κι αὐτὴν τὴν ἀγία ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων.

Οἱ κίνδυνοι αὐτοὶ θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ἀποδυναμωθοῦν μόνον ἂν ὅλοι οἱ φορεῖς τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας συνενώσουν τίς προσπάθειές τους γιὰ τὴν ἐξυγίανσι τοῦ τουρισμοῦ ἢ τῶν μέσων ἐνημερώσεως καὶ ψυχαγωγίας καὶ πρὸ πάντων γιὰ τὴν ἐνίσχυσι τοῦ ἀνοσοποιητικοῦ συστήματος τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς ζωῆς μὲ ἀντισώματα, ἀνάλογα πρὸς ἐκεῖνα ποὺ εἶχαν εἶτε οἱ Χριστιανοὶ τῶν πρώτων αἰώνων, ποὺ ζοῦσαν σὲ διεφθαρμένο περιβάλλον, εἴτε οἱ χριστιανοὶ νέοι, τοὺς ὁποίους οἱ Πατέ-

38. Πρβλ. Μητροπολίτου Δημητριάδος Χριστοδούλου (Παρασκευαῖ-
δης), Χρέος ἐπώδυνον — Τὸ 1992 ὄροσημο στὴν πορεία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ (Ὁμιλία
πρὸς ἐκπαιδευτικούς), Ἀθήναι, 1987. Τοῦ Ἰδίου, Ἡ Ὁρθόδοξία ὄρος ἐπιβιώσεως τῆς
Ἑλλάδος, «Ὁρθόδοξος Τύπος», 17-10-1989, σ. 3. Νικ. Φαρουδάκη, Ἡ παγίδα
τῆς Ε.Ο.Κ. καὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως, Ἀθήνα, 1985. Πρωτοπρ. Γεωργίου Δ.
Μεταλληνόυ, 1992, ἀπειλὴ ἢ ἐλπίδα; Ἀθήνα, 1989.

39. Εἰρ. Κακουλίδου, Πρόκληση καὶ ἀπειλὴ ἡ ἀγορὰ τῆς Ἀνατολικῆς Εὐ-
ρώπης, «Ἡ Καθημερινή», 26-11-1989, σ. 37. Πρβλ. Γιάννη Καψῆ, Οἱ ἀλλαγές
στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη μὰς ἀφοροῦν ἄμεσα, «Τὸ Βῆμα», 22-10-1989, σ. 19-20.

ρες τῆς Καππαδοκίας ἔστελναν λ.χ. πρὸς μετεκπαίδευσιν στὴν εἰδωλολατρικὴ σχολὴ τοῦ Λιβανίου εἰς τρόπον ὥστε αὐτὸς νὰ λέγῃ ὅτι ἡ Σχολὴ του «ἐπληρώθη ὑπὸ Καππαδοκῶν» καὶ νὰ καταστῇ παροιμιώδης ἢ φράσις: «Ἴδου καὶ ἕτερος ἦκει Καππαδόκης»⁴⁰. Ὁ ὀρθόδοξος «Ἕλλην homo europaeus πρέπει νὰ ἔχῃ εὐαίσθητα πνευματικὰ ραντάρ, νὰ ἔχῃ ἐπαγρύπνησι, θωράκισι καὶ κριτικὴν ἐκλεκτικὴ σκέψι.

στ') Ἐφ' ὅσον ἡ Ἑλλάς, τό γε νῦν ἔχον, δὲν ἤμπορεῖ νὰ ἐξαγάγῃ στὴν Εὐρώπῃ προϊόντα προωθημένης τεχνολογίας, ἤμπορεῖ καὶ πρέπει νὰ φροντίσῃ νὰ ἔχῃ τὸ πρωτεῖον στὴν προβολὴ τῶν πνευματικῶν θησαυρῶν της. Ἐπομένως ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία πρέπει νὰ ὀργανώσῃ πρόγραμμα σχετικῆς προσφορᾶς, γιὰ νὰ εἶναι ἡ Ὁρθοδοξία ἡ ζωτικὴ ἐντελέχεια, ποῦ θὰ ἐμψυχώσῃ τὴν Εὐρώπῃ καὶ γιὰ νὰ ἔχουν οἱ χῶρες της ἐνότητα μέσα στὴν ποικιλομορφία. Ἡ Ὁρθοδοξία ὡς «ἀνακεφαλαίωσις» οὐρανίων καὶ ἐπιγείων ἤμπορεῖ κατὰ τρόπον ἁρμονικὸ νὰ ἐνοφθαλμίζῃ στὴν πολυέδρη καὶ πολυπτυχὴ ἐμπειρίαν καὶ πνευματικὴν της βίοςφαιρα τίς πιὸ διαφορετικὲς τοπικὲς παραδόσεις, νέες μορφές ἐκφράσεως, νέα —ἀλλὰ πάντοτε ἀπῆλλαγμένα νατουραλιστικοῦ ἢ ἐγκοσμιοκρατικοῦ χαρακτῆρος— ὁμόλογα, ὁμογενῆ ἢ ὁμοιογενῆ στοιχεῖα, τὰ ὅποια κατὰ τόπους, λαοὺς καὶ χρόνους ἀποτελοῦν ἰσοδύναμα ὀστράκινα σκευὴ τοῦ οὐρανοῦ θησαυροῦ της, διότι ἀναχωνεύονται στὴν πυρακτωμένη κάμινό της καὶ δέχονται ἐπάνω τους ὅλες τίς ἀνταύγειες τοῦ Θαβωρείου φωτός. Ἡ Ὁρθοδοξία ἔμπορεῖ νὰ συμβιβασθῇ μὲ τίς ἰδιαιτερότητες τῶν διαφόρων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, διότι εἶναι τρόπον τινὰ τὸ «ἀλλόμενον εἰς ζωὴν αἰώνιον» ὕδωρ (Ἰωάν. 4, 14), τὸ ὅποῖον διαποτίζει τὰ διάφορα φυτὰ τῶν ἰδιαιτέρων ἱστορικῶν, ἐθνικῶν καὶ πολιτιστικῶν παραδόσεων καὶ προσλαμβάνει ποικίλες μορφές. Τὸ ζῶν αὐτὸ ὕδωρ, εἰσερχόμενο στὰ διάφορα αὐτὰ φυτὰ, γίνεται, ὅπως θὰ ἔλεγεν ὁ ἄγιος Κύριλλος Ἱεροσολύμων, λευκὸ στὸ κρίνο, κόκκινον στὸ τριαντάφυλλο, πορφυρὸ στοὺς μενεξέδες καὶ στοὺς ὑακίνθους καὶ διαφορετικὸ καὶ ποικιλόμορφο στὶς παντοειδεῖς μορφές τῶν φυτῶν καὶ στὸν φοῖνικα μὲν γίνεται ἄλλο, στὴν κληματαριά δὲ διαφορετικὸ καὶ σ' ὅλα προσλαμβάνει ὅλες τίς μορφές...»⁴¹. Ἡ Ὁρθοδοξία, ποῦ δὲν εἶναι ἰσοπεδωτικὸς ὁδοστρωτήρας ποῦ ἐπιβάλλει τὴν ὁμοιομορφία, ἤμπορεῖ καὶ μέσα στὴν Ἡνωμένη Εὐρώπῃ νὰ παίξῃ τὸν ρόλο, ποῦ ἔπαιξε μέσα στὸ ἀχανὲς βυζαντινὸ κράτος, μέσα στὸ ὅποῖο, κατὰ τὸν Jorga, ἦταν «κύριος παράγων ἐξελληνισμοῦ»⁴². Ἡ Ὁρθόδοξο Ἐκκλησία, κατὰ τὸν ἐπιφανῆ ἱστορικὸ Κάρλο Diehl (Ντῆλ), «ἀπετέλεσε τὴν στερεὰ ἀμμοκονία,

40. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Τὰ «ἐλληνοχριστιανικὰ ἰδεώδη» τῆς Παιδείας, Ἀθήναι, 1984, σ. 9-10.

41. Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, Κατήχησις 16η, Migne Ἐ. Π. 33, 932-933.

42. Κ. Ἀμάντου, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τόμ. Α', 1939, σ. 59.

πού συνέδεε στερεῶς μεταξύ τους τὰ διάφορα μέρη τῆς κολοσσιαίας οἰκοδομῆς» τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας⁴³. Ὅπως μέσα σ' αὐτὴν τὸ ἅγιο βάπτισμα καὶ ἡ πρόσληψις ἑλληνικῆς μορφώσεως μεταμόρφωναν πλείστους βαρβάρους σὲ βυζαντινοὺς Ἕλληνες, ἔτσι καὶ μέσα στὴν Εὐρώπῃ τὸ ἑλληνοχριστιανικὸ μορφωτικὸ ἰδεῶδες ἤμπορεῖ νὰ εἶναι ἑνοποιὸς παράγων ἑλληνομόρφου καὶ ἑλληνοκεντρικοῦ ἔξευρωπαϊσμοῦ.

Ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία ἤμπορεῖ ὄχι μόνον νὰ προβάλῃ στὴν Εὐρώπῃ τὴν Ὁρθοδοξία, ἀλλὰ καὶ νὰ δεχθῆ ἀπὸ τὴν Εὐρώπῃ ἐνέσεις καὶ ἐμβόλια Ὁρθοδοξίας καὶ νὰ ἀνατροφοδοτηθῆ μὲ ξεχασμένους πνευματικούς θησαυροὺς της, πού προβάλλονται σήμερα σὲ εὐρωπαϊκῆς χώρες μὲ ὠραῖες ἐκδόσεις, μὲ Ὁρθόδοξα Ἰνστιτοῦτα καὶ μὲ εἰδικὰ σεμινάρια. Ἡ Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξος Θεολογία, ἐὰν στὸ παρελθὸν δέχθηκε ἀπὸ τὴν Δύσι σχολαστικῆς ἢ προτεσταντικῆς ἐπιδράσεις, σήμερα δρέπει πολλοὺς καρποὺς τοῦ φιλορθόδοξου πνεύματος, τὸ ὅποιο ἔχει ἀναπτυχθῆ σὲ πολλὰ πνευματικὰ κέντρα τῆς Εὐρώπης μὲ τὴν ὄθησι τῆς Λειτουργικῆς κινήσεως, μὲ τοὺς διεκκλησιαστικoὺς διαλόγους καὶ μὲ τὴν ἀνάπτυξι τῶν κλασικῶν, πατρολογικῶν καὶ λειτουργικῶν σπουδῶν. Μὲ τίς νέες τεχνολογικῆς δυνατότητες θὰ ἤμποροῦμε νὰ βρισκῶμε τρόπον τινὰ στὴν Εὐρώπῃ μεγάλες τραπεζικῆς θυρίδες, ἀπὸ τίς ὁποῖες κι ἐμεῖς θ' ἀντλοῦμε γιὰ ἰδική μας χρῆσι πνευματικούς θησαυροὺς πρὸς ἀνανέωσι τῆς αὐτοσυνειδησίας μας. Μὲ τὴ δορυφορικὴ ἢ μὲ τὴν καλωδιακὴ τηλεόρασι ἢ μὲ δισκέτες, πού θὰ περιέχουν ὀλόκληρες βιβλιοθήκες ἢ μὲ τερματικὰ κέντρα πού θὰ συνδέωνται μὲ μεγάλες τράπεζες γνώσεων, ἀνοίγουν τεράστιες προοπτικῆς γιὰ νὰ δίνῶμε στὴν Εὐρώπῃ ἢ νὰ παίρνωμε ἀπὸ αὐτὴν πνευματικὰ μηνύματα.

η') Οἱ Ἕλληνες, πού θὰ γίνουν στελέχη τῶν εὐρωπαϊκῶν ὑπηρεσιῶν, σὲ συνεργασία μὲ τὸ Εὐρωπαϊκὸ Συμβούλιο τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ μὲ τὴν καθ' ὅλου Ἐκκλησιαστικὴ Οἰκουμενικὴ Κίνησι, στὴν ὁποία κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὑπὸ αὐστηρῆς προϋποθέσεις συμμετέχουν ὅλες οἱ Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες, πρέπει νὰ ἀγωνίζωνται γιὰ τὴν ἐξυγίανσι τοῦ παιδαγωγικοῦ ἰδεώδους τῆς Ἠνωμένης Εὐρώπης καὶ γιὰ τὴν ἀνάληψι σταυροφοριῶν πρὸς ἀντιμετώπισι κρίσιμων προβλημάτων τῆς νεολαίας καὶ τοῦ καθ' ὅλου παιδευτικοῦ ἔργου. Ἄς ἀναφέρῶμε μερικὰ παραδείγματα:

Ὅταν τὰ ἐκπαιδευτικὰ προγράμματα τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν ὑποδεικνύουν τὰ αἰτήματα περὶ δικαιοσύνης καὶ εἰρήνης, οἱ Ὁρθόδοξοι Ἕλληνες θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποδείξουν, ὅτι τὰ προγράμματα αὐτὰ εἶναι ἑλλιπῆ καὶ μονομερῆ, διότι

43. Charles Diehl, *La Grèce*, ἔκδοσις τῶν διαλέξεων τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὲρ τῶν Δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ Συνδέσμου, 1908, σ. 46 (Μιχαήλ Γαλανοῦ, Μελέται περὶ τῆς κρατικῆς εὐσεβείας καὶ τῶν σχέσεων Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας, Ἀθῆνα, 1946, σ. 223).

παραλείπουν νὰ ἀναφερθοῦν εἰς ἄλλους σπουδαίους τομεῖς, διὰ τοὺς ὁποίους πρέπει ἐπίσης νὰ ἀναληφθῆ ἑταυροφορία. Τέτοιοι τομεῖς εἶναι π.χ. ὁ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς, τὸ ἰδεῶδες τῆς μορφώσεως τῆς νεολαίας, ἡ ἀνύψωσις τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογενείας, ἡ ἐξυγίανσις τῶν ραδιοφωνικῶν καὶ τηλεοπτικῶν προγραμμάτων, γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχουν καταργηθῆ πιά τὰ σύνορα, ἡ ποιοτικὴ βελτίωσις τῶν μορφωτικῶν καὶ πολιτιστικῶν προγραμμάτων τῆς UNESCO, ὁ προσδιορισμὸς τῶν κριτηρίων τοῦ ὑγιοῦς πολιτισμοῦ.

Ἄλλο παράδειγμα: Πρέπει νὰ διακηρύξωμε, ὅτι εἶναι ἀπαράδεκτο, ἡ ἐκστρατεία πρὸς διαφώτισι γιὰ τὸ AIDS νὰ συνδυάζεται μὲ προβολὴν τῶν ἐλευθέρων σεξουαλικῶν σχέσεων καὶ μὲ εἰρωνεῖες γιὰ τὴν ἀγνότητα καὶ ἐγκράτεια ἢ γιὰ τὴν μονογαμία.

Ἄλλο παράδειγμα: Γιὰ τὴ Διακήρυξι τοῦ Κοινωνικοῦ Χάρτου τῶν δικαιωμάτων τῶν ἐργαζομένων⁴⁴ πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι ἡ ὀρθόδοξος πατερικὴ διδασχὴ ἐπιβάλλει τὴν ὀλοκλήρωσί της μὲ στροφή τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἀνεργοὶ ἢ δὲν ἢμποροῦν νὰ ἐργασθοῦν (ἀνάπηροι, ἀνιάτως ἀσθενεῖς, γέροντες κ.λπ.). Ἐπιγραμματικὴ διατύπωσις τοῦ αἰτήματος αὐτοῦ εἶχε γίνεῖ ἤδη στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία: Κατὰ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κλήμεντος πρέπει νὰ παρέχωμε «τεχνίτη ἔργον, ἀδρανεῖ (= στὸν ἀνεργο, στὸν μὴ δυνάμενο νὰ ἐργασθῆ) ἔλεος»⁴⁵. Πρέπει ἐπίσης νὰ προσθέσωμε, ὅτι ὁ Κοινωνικὸς χάρτης δὲν πρέπει νὰ παραμείνη «εὐχολόγιον», ἀλλὰ νὰ ἀποκτήσῃ μορφήν δεσμευτικῶν κανόνων δικαίου.

Ἄλλο παράδειγμα: Ἡ ἐκστρατεία ἐναντίον τοῦ καρκίνου πρέπει νὰ δώσῃ ἀφορμὴν πρὸς ὑπόμνησι καὶ τῆς ἀνάγκης ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν πνευματικῶν νεοπλασμάτων. Ἡ ἑταυροφορία ὑπὲρ τῆς ὑγείας τοῦ παιδιοῦ πρέπει νὰ συμπεριλάβῃ καὶ τὴ φροντίδα γιὰ τὴν ψυχικὴ προστασία τῆς παιδικῆς ηλικίας

θ') Ἡ παταγώδης ἀποτυχία καὶ ἡ κατάρρευσις τοῦ Κομμουνισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἦταν ἡ ἰδεολογικὴ Μέκκα πολλῶν Εὐρωπαϊκῶν, θὰ δημιουργήσῃ σ' αὐτοὺς κενὸν καὶ κίνδυνον νιχιλισμοῦ καὶ μηδενισμοῦ ἢ ἀναζήτησι ὑποκαταστάτων τῆς μαρξιστικῆς ἀθεΐας, ἡ ὁποία θὰ ἀναζητήσῃ τρόπους ἀναβιώσεως ὅταν ὁ ἄνθρωπος δὲν θέλῃ νὰ ἔλθῃ στὸ φῶς, «ἵνα μὴ ἐλεγχθῆ τὰ ἔργα αὐτοῦ ὑπὸ

44. Γιὰ τὴ διακήρυξι αὐτὴ βλ. π.χ. στὰ ἐξῆς: Γι ο ὄ λ η ς Ζ η τ ο υ ν ι ά τ η, Ἡ Κοινωνικὴ Χάρτα διχάζει ἐργαζομένους καὶ ἐργοδότες, «Τὸ Βῆμα», 4-6-1989, σ. 29. Δ ι ο ν. Σ τ α μ π ὄ γ λ η, Οἱ «12» συζητοῦν τὸ προσχέδιο τῆς Χάρτας, «Τὸ Βῆμα», 18-6-1989. Προωθεῖται ὁ Κοινωνικὸς Χάρτης..., «Ἡ Καθημερινή», 3-12-1989. Β ά σ ω ς Π α π α ν δ ρ έ ο υ, Οἱ ἐξελιξέεις δὲν μᾶς περιμένουν, «Τὰ Νέα», 5-12-1989, σ. 10. Ἄ ρ η Σ ι σ σ ο ὄ ρ α, Ἡ ἐπάσχη τῆς Κοινωνικῆς Εὐρώπης, «Τὰ Νέα», 8-12-1989.

45. Ἐπιστολὴ Κλήμεντος 8. A d o l f v o n H a r n a c k, Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten, Leipzig 1924, τόμ. 1, σ. 199.

τοῦ φωτός» (Ἰωάν. 3,21). Ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία πρέπει στὰ πλαίσια τῆς ὑπὸ ἔνωσιν Εὐρώπης νὰ παίξῃ πρωταγωνιστικὸν ρόλο, γιὰ νὰ διαφωτισθοῦν οἱ Εὐρωπαῖοι ἀριστεροὶ περὶ τῆς ἀνάγκης νὰ κόψουν τὸν ἄμφαλο λῶρο, ποὺ τυχὸν ἐξακολουθεῖ νὰ τοὺς συνδέῃ μὲ τὴν ἀθετὰ τῆς ἀπτηρχαιωμένης θεωρίας τοῦ διαλεκτικοῦ καὶ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ.

ι') Μετὰ τὶς ἀνακατατάξεις στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη, οἱ ὁποῖες θὰ δημιουργήσουν νέους συσχετισμοὺς δυνάμεων, ἀνοίγουν νέες προοπτικὲς γιὰ τὸ ἐνιαῖο «σπίτι τῆς Εὐρώπης», ποὺ θὰ ἐκτείνεται ἀπὸ τὰ Οὐράλια ἕως τὸν Ἀτλαντικόν. Στὸ σπῆτι αὐτὸ θὰ στεγάζονται καὶ ὅλες οἱ ὀρθόδοξες χῶρες. Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσι ἡ προετοιμαζομένη Μεγάλῃ Σύνοδος τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ οἱ προπαρασκευάζουσες αὐτὴν Πανορθόδοξες Προσυνοδικὲς Συνδιασκέψεις σὲ συνεργασία τόσον μὲ τὶς ἐκπαιδευτικὲς προσπάθειες ὅλων τῶν Ὁρθόδοξων χωρῶν, ὅσον καὶ μὲ τὸ Συμβούλιο τῶν Εὐρωπαϊκῶν Ἐκκλησιῶν, θὰ κληθοῦν νὰ παίξουν σημαντικὸν ρόλο στὴ διαμόρφωσι τῆς Εὐρώπης. Τότε καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία εἶναι ὁ σπουδαιότερος παιδευτικὸς παράγων καὶ ὑπὸ τὶς εὐλογίαις τῆς ὁποίας πρέπει νὰ ὀργανώνεται τὸ ἔργο τῆς ἀνακαινίσεως τῆς παιδείας μας, πρέπει νὰ συντελέσῃ ὅχι μόνον στὴν οὐσιαστικὴ αὐξήσει καὶ βελτίωσι τῶν πνευματικῶν στόχων καὶ ἐπιτευγμάτων τῆς ἐνοποιημένης ἢ ἐνοποιητέας Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ στὴν περιφρούρησι καὶ προβολῇ τῆς ἀναπαλλοτριώτου πνευματικῆς φυσιογνωμίας καὶ ταυτότητος τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ στὴν μετάδοσι τῶν ζωογόνων μηνυμάτων τῆς ὀρθόδοξου πνευματικότητος ὅχι μόνον στὴν Εὐρώπη, ἀλλὰ καὶ στὸν κόσμον ὀλόκληρον. Ἡ Ὁρθόδοξος Ἑλλάς διὰ τῆς Ἐκκλησίας της πρέπει νὰ βοηθήσῃ ὥστε οἱ Ἐκκλησίες τῆς Εὐρώπης⁴⁶ καὶ πρὸ πάντων οἱ Ὁρθόδοξοι νὰ συνεργασθοῦν ἀρμονικῶς στὰ πλαίσια τῆς κανονικῆς τους παραδόσεως μὲ ἀναγνώρισιν τοῦ κανονικοῦ πρωτείου τιμῆς, γιὰ νὰ ἀποφευχθῇ ἡ ἀποδυνάμωσις τους μὲ τυχὸν ἀξιώσεις περὶ πρωτείου ἐξουσίας ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας εἴτε τῆς ἀρχαίας Ρώμης, εἴτε ὁποιασδήποτε, σλαβικῆς ἢ μὴ, τρίτης Ρώμης. Οἱ Ὁρθόδοξοι Ἕλληνες μαζὶ μὲ τοὺς ἀδελφοὺς των τῶν ἄλλων Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν πρέπει νὰ ἀναμεταδώσουν τὸ προφητικὸν μήνυμα τοῦ Ντοστογιέφσκη, τὸ ὁποῖο μπορεῖ ν' ἀποβάλλῃ τὴν ἐθνικιστικὴν του διατύπωσιν, ἐὰν στὸ κείμενον του ἀντικαταστήσωμε τὶς λέξεις «Ρωσία» ἢ «Ρωσικὸς λαὸς» μὲ τὴν λέξιν «Ὁρθοδοξία». Κατα-

46. Γενικῶς γιὰ τὴν σχέσιν τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῆς Ἡνωμένης Εὐρώπης πρὸς βλ. δειγματοληπτικῶς τὰ ἑξῆς: Δ α μ α σ κ η ν ο ὕ Π α π α ν δ ρ έ ο υ, Μητροπολίτου Ἐλβετίας, Ὁρθοδοξία καὶ Ἡνωμένη Εὐρώπη, Κατερίνη 1989. Κ. Λ α κ ο π ο ὕ λ ο υ, Καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐτοιμάζεται γιὰ τὴν πρόκλησιν τοῦ... '92, «Τὸ Βῆμα», 18-6-1989, σ. 24. Bischof Dr. R u d o l f G r a b e r, Ein Bischof spricht über Europa, Regensburg 1978. Γ ο ὕ ἱ δ ἱ ο υ, Europa hat eine Sendung, «Regensburger Bistumsblatt», 22-5-1989, σ. 3-4. Bischof K a r l L e h m a n n, Christentum muss europäische Entwicklung inspirieren, «Regensburger Bistumsblatt», 22-5-1989, σ. 2-4.

κλείομε τὴν εἰσήγησι μὲ τὸ μήνυμα αὐτό, τὸ ὁποῖο μὲ τὴν τροποποίησι αὐτὴ ἔχει στὴν νεοελληνικὴ ὡς ἐξῆς: «Ναί, αὐτὸ εἶναι τὸ καθῆκον τῆς Ὁρθοδοξίας, ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἄνευ Χριστοῦ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ζῆ... (Ὁ Χριστὸς) θὰ φέρῃ πίσω στοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης τὸ φῶς καὶ τότε ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Δύσις θὰ εἶναι πάλιν ἑνωμένες». «Εἶναι καθῆκον τῆς Ὁρθοδοξίας —προσθέτει—, νὰ φέρῃ ἐκ νέου τὸν Χριστὸ σ' ἐκείνην τὴν Εὐρώπη, ἡ ὁποία ἀπομακρύνεται ἐξ Αὐτοῦ ὄλονεν καὶ περισσότερον. Κατὰ τὴν γνώμη μου ἀποστολὴ τῆς Ὁρθοδοξίας εἶναι νὰ σώσῃ τὴν Εὐρώπη ἀπὸ τὴν ἄβυσσο καὶ τὸ χάος μὲ τὴν πίστι τῆς στὸν Χριστό. Στὶς τελευταῖες ἡμέρες πάντοτε ἐκ νέου βλέπω σαφῶς μπροστά μου ὡς ὄραμα, ὅτι ἡ Εὐρώπη διαρκῶς καὶ περισσότερον ἀπομακρύνεται ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ἐφ' ὅσον ὄλονεν καὶ περισσότερον παραδίδεται στὴν εὐχάριστη, πολυτελῶς ἄνετη καὶ ἀναπαυτικὴ ζωὴ. Καὶ ὅταν ἡ Εὐρώπη στὴ συνέχεια σ' αὐτὸν τὸν δρόμο θὰ προχωρήσῃ στὴν ἄβυσσο, θὰ ἔλθῃ ὁ ὀρθόδοξος λαός, μὲ τὴ φωτεινὴ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ στὴν καρδιά του, μὲ τὴν συγχωροῦσα καὶ ταπεινόφρονα ἀγάπη του, καὶ τὴν τελευταία στιγμή θὰ σώσῃ τὴν Εὐρώπη ἐκ τοῦ χάους»⁴⁷.

47. Eine Prophezeiung über Russland, «Regensburger Bistumsblatt», 12-11-1989, σ. 1.